

SPÁRTA ÉS ATHÉN A PEISISTRATIDAK ELŰZETÉSÉTŐL 462-IG.

Az az elkeseredett küzdelem, a mely a Kr. e. V-dik és IV-dik században többször feléledve Athén és Spárta között folyt és a mely az úgynevezett peloponnesosi háborúban csaknem az egész hellénséget pártokra szaggatva a görögök egymás-közi háborúinak legnevezetes ebbjévé, az egész nép életét mélyen érintővé lett, arra szoktatott, hogy az említett két görög államot és annak polgárságát úgy tekintsük, mintha már a természet ellenségeinek teremtette volna őket. A kis államisággal összefüggő differentiálódás és az ennek folytán támadt szertehúzódás, a görögségnek ez a legnagyobb átka, mintha itt jelentkezett volna a legélesebben, mintha a görögségbe a természettől beléoltott különféle tehetségek és hajlamok itt akadtak volna legtehetségesebb és legmarkánsabb repraesentansaikra, de csak azért, hogy bennük egymást marczangolva, a hellén szabadságnak és önállóságnak a sírját ássák és az egész népet és annak összes tehetségeit idegenek szolgálatába állítsák. A spártaiaknak és athénieknek szembeállításai a korinthosiaknak háborúra uszító beszédjétől és Periklesnek epitaphiosától kezdve a szónoki beszédekben és a színpadon, a spártai és athéni állapotok, intézmények és törekvések közti párhuzamok és irodalmi művekben Herodotostól és a Pseudoxenophon-féle Athenaiion politeiatól kezdve, a legújabb időkig nagy mértékben hozzájárultak ennek a gondolatnak meggyökerezéséhez. Már pedig Spárta és Athén még alig félszázaddal a peloponnesosi háború kitörése előtt egymással vállvetve küzdött a barbárok ellen és a régi barátság emléke később sem tűnt el teljesen az emberek emlékezetéből. Így Spártá-

nak hivatalos követei 359-ben «ἀνεμίμνησκον τοὺς Ἀθηναίους ὡς αἰεὶ ποτε ἀλλήλοις ἐν μεγίστοις καιροῖς παρίσταντο ἐπ' ἀγαθοῖς»,¹ figyelmeztetvén őket a tyrannis megbuktatására, a perzsák elleni közös háborújukra, a háború után a fővezérletben tengeren és szárazföldön kölcsönös megegyezésen alapuló osztozkodásukra, végül az athéniak által a spártaiaknak a messenei háborúban nyújtott segítségre. Azonban közvetlenül az utóbb említett együttes fellépésük után 462-ben viszály tört ki köztük. Az athéniak felbontották a Spártával kötött szövetséget és Spártának ősi ellenségével, Argossal szövetkeztek. Ezóta datálja a nyílt ellenségeskedést Thukydides is, midőn azt mondja: «διαφορὰ ἐκ ταύτης τῆς στρατείας πρῶτον Δακεδαίμονιους καὶ Ἀθηναίους φανερὰ ἐγένετο»² és hasonlóan mondja Diodoros is erről az úgynevezett harmadik messenei háborúról: Διὸ καὶ ταύτην ἀρχὴν ἐξέλαβον τῆς ἀλλοτριότητος, ὕστερον δὲ αἱ πόλεις διτηνέχθησαν καὶ μεγάλους ἐπανελόμενοι πολέμους, ἔπλησαν ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα μεγάλων ἀτοχημάτων.»³ Ámde egyrésről a messenei háború folyamán a spártaiak által az athéni segédszerepekkel űzött csúfság a spártaiakban az athéniakkal szemben támadt gyanúval magyarázható, köztük már régebbi feszültséget látszott feltételezni, másrésről a gyűlölség oka később az Athén elhatalmasodása miatti félelemben és irigységben ismertetvén fel, a gyűlölség keletkezésének ezzel az elhatalmasodással szorosabban kapcsolatos eseményekre való visszavezetését kívánta meg. Ezért már korán régebbi súrlódásokról kezdtek rebesgetni, a melyek a messenei háborút megelőzőleg azóta, hogy Athén flottájának nagymérvű kibővítése által későbbi hatalmának eszközét, majd pedig a delosi szövetség által ennek a hatalmának alapját teremtette meg, fel-fellépve időnként a két állam között feszültséget okoztak, a mely feszültséget azonban a közös veszély és egyes államférfiak fáradozásai annyira enyhítettek, hogy nyílt összeütközésre

¹ Xenophon Hell. VI. 5. 33.

² Thuk. I. 102.

³ Diod. XI. 64.

nem került a sor. Sőt már továbbmenőleg a perzsa háborúk előtti ellenségeskedésről is tudtak beszélni, mikor azonban az ellenségeskedést az akkori hatalmi viszonyoknak megfelelően nem Spártának félelméből, hanem hódító törekvéseiből credtnek tartották, a mely korábbi törekvések aztán a későbbi versengést is egy Spárta által a hellénség keretében egykor elfoglalt hatalmi positio visszaszerzésére irányult kísérletnek színében tüntették fel. Sőt ez a felfogás, minthogy egyrészt a hódító törekvések igazolására felhozható spártai katonás államszervezetben és a régibb spártai történetben elegendő támpontra talál, másrészt a későbbi és régebbi történetet szoros okozati összefüggésbe hozni és így a viszály kitörésének szükségszerűségét mutatni látszik, a modern irodalomban, noha a perzsa háborúk alatti feszültség igazolására felhozott adatok hitelt már nem igen találnak, még jobban kidomborítva jelenik meg. Ezért ha meg akarjuk tudni, hogy mennyire jogosult ez az említett felfogás, hogy mikor és miképen támadt a valóságban Spárta és Athén között az ellenségeskedés, a mely éppen abban az időben, mikor a görögök egymásközi harcrai a világtörténet közepébe kerülnek, oly nagy szerepet játszott: akkor mindenekelőtt meg kell állapítanunk a két állam közti viszonynak alakulását a jelzett időt megelőző korban és e végett elfogulatlan vizsgálat tárgyává tennünk a görög történetnek mindama mozzanatát, a mely erre a viszonyra világot vethet. E történeti áttekintésnél határpontokul szolgálhatnak egyrészt a Peisistratidák elűzése 510-ben, minthogy az ezt megelőző korból e viszonyra vonatkozólag csak gyér és megbízhatlan adataink vannak, másfelől az athéni segédsapatok visszaküldése a spártaiak által 462-ben, minthogy ekkor az ellenségeskedés legalább a régiek egybehangzó tanúsága szerint már nyilvánvalóvá vált. Ezt a kort a mi szempontunkból természetesen három részre oszthatjuk. Az első rész a Peisistratidák elűzésétől, vagyis 510-től 483-ig, Themistokles flotta-javaslatának megszavazásáig terjed, a mely javaslat által Athén rövid időre Hellasnak, sőt a perzsa flotta legyőzése

után az egész akkori culturvilágnak első tengeri hatalmaságává lett. Ebben az időben, tekintettel Spártának és Athénnek erőviszonyaira, hatalmi versengésről köztük még nem lehet szó, hanem csak Spárta hódító törekvéseiről, a melyeket épen a modern történetírók, tekintettel a fentebb mondottakra, valódiaknak vélnek. A második rész 483-tól 479-ig, a nagy perzsa támadó hadjárat lezajlásáig tart. Minthogy ebben a korszakban Athén az általa kifejthető erő tekintetében másodrangú államból Spártával egyenrangúvá vált, már szó lehetne az utóbbi részéről bizonyos féltékenységről is, s bár a két állam épen ebben a korban egymással hű szövetségben küzdött a perzsák ellen, csakugyan vannak ilyen lappangó feszültségre vonatkozó hírek. Noha ezeket Meyer fejtegetései alapján a modern historikusok nagy része tendentiosus pletykáknak tartja, a híreknek komoly jelentkezése azoknak újbóli megvizsgálását nem látszik fölöslegessé tenni. A mi végül a 479-től 462-ig terjedő harmadik korszakot illeti, minthogy benne Athén erejének felhasználásával tényleg hatalomra tesz szert, minthogy továbbá Athén és Spárta együttműködése is megszűnik, a modern írók, noha a feszültségre vonatkozó hírek egy részét maguk is elvetik, a két állam közli viszonynak feszültté válását általánosan már erre a korra teszik. Nézzük tehát mindenekelőtt az első korszaknak amaz eseményeit, a melyek e két államnak egymásközti viszonyára világot vethetnek.

I.

Az első fontos esemény Spárta szerepe a Peisistratidák megbuktatásánál. Ismeretes Herodotos előadása, mely szerint az Alkmaionidák, «ἐπειτε σφι ἄμα τοῖσι ἄλλοισι Ἀθηναίων φυγάσι πειρωμένοισι κατὰ τὸ ἰσχυρὸν οὐ προσεχώρηε κάτοδος»,¹ a delphoi jósda közbenjárását vették igénybe, melynek rokonszenvét a magukra vállalt templómépítés kivitele által megnyerték, sőt a Pythiát állítólag meg is vesztegették «ὄκως

¹ Hdt V. 62.

ἔλθοιεν Σπαρτιητέων ἄνδρες εἴτε ἰδίῳ πτόλῳ εἴτε δημοσίῳ χρῆσόμενοι, προφέρειν τῆι τὰς Ἀθήνας ἐλευθεροῦν.»¹ A spártaiak egy ideig vonakodtak a Peisistratidákat megtámadni, «ξείνους τῆι ἐόντας τὰ μάλιστα»; végre azonban mégis engedtek a felszólításnak. «τὰ γὰρ τοῦ θεοῦ πρῶτα ἐποιεῦντο ἢ τὰ τῶν ἀνδρῶν.» Elküldték tehát Anchimolioszt, Aster fiát, «ἐόντα τῶν ἀστῶν ἄνδρα δόκιμον», a ki a vele adott hadsereget hajókon szállította Phaleronba. Innen aztán Athén ellen nyomult, de a Hippiasnak segítségére jött thessaliali lovasság Kineas vezérlete alatt a lakedaimonokat megverte, maga Anchimolios elesett. Erre maga Kleomenes spártai király nagy sereg élén vonult szárazföldön Athén ellen, megverte a thessaliali lovasságot, a melyből néhányan elestek, mire a többiek hanyathomlok hazasiettek Thessaliába, majd behatolt Athénbe és az Akropolist, a melybe a tyrannos zárkózott: «ἄμα Ἀθηναίων τοῖσι βουλομένοισι εἶναι ἐλευθέροισι»² ostromolni kezdte. Καὶ οὐδὲν τι πάντως ἂν ἐξεῖλον τοὺς Πεισιστρατίδας οἱ Λακεδαιμόνιοι· οὔτε γὰρ ἐπέδρην ἐπενόεον ποιήσασθαι, οἷ τε Πεισιστρατίδαι τίτοις καὶ ποτοῖσι εὖ παρεσκευάσατο· πολιορκήσαντές τε ἂν ἡμέρας ὀλίγας ἀπαλλάσσοντο ἐς τὴν Σπάρτην.»³ Ámde véletlenül a Peisistratidák gyermekei, a kiket a tyrannos titokban a váron kívül biztonságba helyezni akart, az ostromlók kezeibe estek és ekkor Hippias, hogy őket megmentse, az athéniakkal szerződést kötött, melynek értelmében a várost elhagyta és számkivetésbe ment Sigeionba. A Spárta és a Peisistratidák közti viszálynak kitörésére legtöbb világot vet Anchimoliosnak, vagy talán helyesebben Anchimolosnak, a mint űt Aristoteles nevezi,⁴ hadjárata, melyről épen, mint ebből a szemponthól legfontosabb eseményről, már többször megemlékeztem.⁵ Ebben a hadjáratban két feltűnő jelenséget

¹ U. o. v. 63.

² U. o. V. 64.

³ U. o. V. 65.

⁴ Arist. Ath. pol. 19. 5. és a mellett, hogy Aristoteles így írta a nevet, test. schol. Aristoph. Lys. 1153.

⁵ Egy. Phil. Közl. 1907. évf. 485—486. l. Ung. Rundschau 1912. évf. 888—890. l.

észlelünk: először azt, hogy a lakedaimon hadsereget nem a király vezeti, másodszer azt, hogy a lakedaimon hadsereget hajókon szállítják olyan országba, melybe szárazföldön is eljuthat. Ez a két jelenség már Macannek is feltűnt¹ és ő kapcsolatot is keresett köztük, még pedig úgy, hogy az előbb említett jelenséget az utóbb említettel magyarázta, mondván: «The fact that these first expeditions (vonatkozással a Polykrates elleni expeditiora, amelynek vezérét azonban nem ismerjük) are by sea may perhaps explain the absence of the king.» Hivatkozott Eurybiadesre, a ki a salamisi csatában mint nauarchos állt a spártai flotta élén.² Én ezzel szemben már régen arra utaltam, hogy Salamisnál tengeri ütközetről volt szó, Anchimolos esetében pedig egy szárazföldi seregnek elszállításáról, már pedig hasonló esetben, t. i. az Argos elleni háborúban, Kleomenes spártai király állt az átszállított sereg élén. Tehát annak okát, hogy a sereg élén nem a király állt, másban kell keresnünk. Én ezt az okot abban véltem megtalálni, hogy Spárta akkor hivatalosan nem viselt még háborút Athén ellen és hivatkoztam egy analog esetre. Az Athén és Aigina közti háborúban ugyanis az utóbbi Argoshoz fordult segítség végett. Argos hivatalosan megtagadta e segítségadást, mert Aigina az imént említett Argos elleni háborúban Kleomenesnek hajókat bocsátott rendelkezésére és az e miatt rá kivetett bírságot nem fizette meg. Mindamellett Argos megengedte, hogy a polgárok közül ezren Eurybates vezérlete alatt önkényt Aiginának segítségére siessenek.³ Így történhetett ez a jelen esetben is. Spárta hivatalosan megtagadta az athéni emigránsok megsegítését, ámde megengedte, hogy az ő spártai barátaikból és esetleg toborzott perioikosokból álló lakedaimon haderő Anchimolos vezetése alatt őket megsegítse. Ezzel aztán érthetővé válik mindkét fentebb említett feltűnő jelenség. Ha Spárta hivatalosan nem viselt

¹ Macan jegyzete az id. helyhez. The fourth, fifth and sixth books of Herodotus I. 202. 1.

² Like Eurybiades the nauarch in 480. B. C. Macan id. h.

³ Herod. VI. 92.

háborút, a hadsereg élén természetesen nem a király állt. Minthogy pedig, a mint az a király távollétéből rögtön kitűnt, a hadsereget nem a spártai állam hivatalosan küldte, valamelyik állam erre való hivatkozással az átvonulást megtagadhatta és ezért vagy ennek az elkerülése végett szállították a sereget hajókon Attikába. Már most az a kérdés támad, miért segítették a spártaiak ilyen nem hivatalos módon az athéni emigránsokat Hippias ellen. Herodotos szerint azért, hogy az istenség parancsát teljesítsék. Csak-hogy az istenség parancsát igazán csak akkor teljesítették volna, ha Spárta hivatalosan is hadat üzen a tyranosznak. Ezzel aztán valószínűtlenné válik az is, hogy erre a háborúra a spártaiakat általában az istenség szólította fel. Ez a felszólítás különben magában véve is valószínűtlen. A delphoi jósda hozzá intézett kérdésekre szokott válaszolni. Hogy Catohoz hasonlóan minden kijelentés mögé egy *ceterum enim censeo Carthaginem esse delendam*-féle mondást biggyesztett, alig hihető. Ezt az egészet nyilvánvalóan az Alkmaionidák költötték, hogy a maguk érdemét Athén felszabeditása körül kiszínezzék. Ezért találjuk a mesét épen az Alkmaionida-barát Herodotosnál. Később ők tovább mentek, a spártai segítséget egyszerűen agyonhallgatták és a felszabeditás érdemét egészen maguknak tulajdonították.¹ Csakhogy ez Herodotos korában még nem volt lehetséges. Akkor legalább azt kellett hangsúlyozni, hogy ők voltak az egyedüliek, a kik a spártaiakat beavatkozásra készítették. Ezt azonban Perikles korában nehéz volt elhíttetni, a mikor a spártaiak vad gyűlölettel voltak eltelve az Alkmaionidák ellen és a mikor az Isagoras érdekében Kleisthenes ellen viselt hadjárat történetéből tudták, hogy a gyűlölet régi keletű. Viszont azonban tudták azt is, hogy mekkora befolyással volt a delphoi jósda a spártai politika irányítására; továbbá ismerték az Alkmaionidák érdemeit Delphoi körül; végül a delphoi jósdát a Demaratos-ügyből

¹ Így már Isokratesnél περί ατιδός. 232. E monda kialakulásáról bővebben Pomtow. Rhein Mus. 1897. évf.

kifolyólag megvesztegethetőnek tartották. A kapcsolat így könnyen volt létesíthető. Tehát nem az istenség parancsára engedték meg a spártaiak, hogy Anchimolos vezérlete alatt egy lakedaimon sereg induljon az emigránsok segítségére Hippias ellen, hanem egyszerűen az emigránsok kérésére, a kik között bizonyára mások is voltak, nemcsak az Alkmaionidák és talán az utóbbiak sem voltak akkor még ellenséges viszonyban a spártaiakkal. Mikor aztán ez a lakedaimon sereg megveretett és Anchimolos meghalt, Spárta a maga prestige-e szempontjából szükségesnek találta, hogy Hippias ne kerüljön ki győztesként. Elhatározta tehát, hogy megfelelő haderőt mozgósít ellene. Most már hivatalosan is hadat üzent; a sereg élén Kleomenes király állt és a sereg szárazföldön jutott el Attikába. A hivatalos hadjárat előtt aztán a szokásnak megfelelően kérdéssel fordult Delphoihoz és erre a kérdésre kapta a jósdától esetleg csakugyan tekintettel az Alkmaionidákra, a kedvező jóslatot. Tehát csak ekkor tört ki a nyílt ellenségeskedés Spárta és Hippias között; Anchimolos hadjáratának megindításakor ilyen nyílt ellenségeskedés még nem volt és Hippias semmiféle okot sem szolgáltatott arra, hogy Spárta őt megtámadja. Mikor Kleomenes Athén ellen nyomult, csak a Hippias segítségére jött thessaliali lovasság szállt vele szembe. Ennek legyőzése után Kleomenes akadálytalanul jut el Athénbe és kezdi ostromolni a várba zárkózott Hippiast. Arról, hogy az athéniak maguk a városuk ellen nyomuló idegen haderőt, mint később Isagoras idejében, feltartóztatni próbálták volna, mit sem hallunk. Az ostromlott várat Hippias néhány személyes barátján kívül bizonyára első sorban testőrsége és zsoldosok védték.

Arról, hogy az athéniak, vagy akár egy részük Kleomenesnek Athénbe nyomult hadait megtámadni akarták, vagy Hippias felmentésére siettek volna, ismét semmit sem hallunk. Hol maradnak ők, a kik között bizonyára voltak pártbívei Hippiasnak is vagy legalább bizonyára sokan Spárta beavatkozásának ellenszegülni óhajtottak? A feleletet erre a polgárság lefegyverzésének története adhatja

meg. Erről a lefegyverzésről két egymással ellentétes hírünk van. Az egyik hír Thukydidesnél található, a ki Harmodiosról, Aristogeitonról és a tyrannosok ellen velük összeesküdtekről ezt meséli: αὐτοῖς τὰ μὲν ἄλλα πρὸς τοὺς ξυνεπιθρομένους τῷ ἔργῳ ἐπέπρακτο, περιέμενον δὲ Πανεθήναια τὰ μέγιστα, ἐν ἧ μόνον ἡμέρᾳ οὐχ ὕποπτον ἐτίγνετο ἐν ὄπλοις τῶν πολιτῶν τοὺς τὴν πομπὴν πέμφαντας, ἀθρόους γενέσθαι· καὶ ἔδει ἄρξαι μὲν αὐτούς, ξυνεπαμῖνεν δὲ εὐθὺς τὰ πρὸς τοὺς δορυφόρους ἐκείνους. ἦσαν δὲ οὐ πολλοὶ οἱ ξυνομομαχότες ἀσφαλείας ἕνεκα· ἤλπιζον γὰρ καὶ τοὺς μὴ προσιδόμενους, εἰ καὶ ὅποσοιὸν τολμήσειαν, ἐκ τοῦ παραχρήμα, ἔχοντάς γε ὄπλα, ἐθελήσειν τῆς αὐτοῦς ξυνελευθεροῦν.»¹ Az összeesküvők törökkel voltak ellátva és törrel gyilkolta meg Harmodios és Aristogeiton Hipparchost. A gyilkosság után «ἀγγεληθέντος Ἰππία εἰς τὸν Κεραμεικόν, οὐκ ἐπὶ τὸ γινόμενον ἀλλ' ἐπὶ τοὺς πομπέας τοὺς ὀπλίτας, πρότερον ἢ αἰτῶσθαι αὐτοὺς ἄποθεν ὄντας, εὐθὺς ἐχώρησε, καὶ ἀδήλως τῇ ὄψει πλατᾶμενος πρὸς τὴν ξυμφορὰν ἐκέλευσεν αὐτούς, δείξας τι χωρίον, ἀπελθεῖν εἰς αὐτὸ ἄνευ τῶν ὀπλων. Καὶ οἱ μὲν ἀνεχώρησαν οἴόμενοι τι εἶναι αὐτόν, ὁ δὲ τοῖς ἐπικούροις γράσας τὰ ὄπλα ὑπολαβεῖν ἐξέλεγετο εὐθὺς οὕς ἐπητιᾶτο καὶ εἴ τις εὐρέθη ἐγχειρίδιον ἔχων· μετὰ γὰρ ἀπίδος καὶ δόρατος εἰώθεσαν τὰς πομπὰς πέμπειν.»² Ezzel szemben Aristoteles azt hozza fel: «ἀλλ' ὁ λεγόμενος λόγος ὡς ὁ Ἰππίας ἀποστήσας ἀπὸ τῶν ὀπλων τοὺς πομπέοντας ἐφώρασε τοὺς τὰ ἐγχειρίδια ἔχοντας οὐκ ἀληθῆς ἐστίν· οὐ γὰρ ἔπεμπον τὸ〈τε〉 μεθ' ὀπλων, ἀλλ' ὕστερον τοῦτο κατεσκεύασεν ὁ δῆμος.»³ Már az a körülmény is, hogy Aristoteles nem nevezi meg ez utóbbi intézkedés időpontját, arra vall, hogy itt nem igazi tradition, hanem okoskodáson alapuló állítással van dolgunk. Az okoskodásnak alapja pedig nyilvánvalóan az az anekdota, melynek értelmében már Peisistratos fosztotta meg az athénieket fegyvereiktől, úgy, hogy ők a gyilkosság idejében fegyverzetben nem is jelenhettek meg az ünnepélyen. Az anekdotát Aristoteles a következőképen

¹ Thuk. VI. 56.

² U. o. VI. 58.

³ Arist. Ath. pol. 18., 4.

mondja el: «ἐξοπλίσαν ἐν τῷ Ἀνακείῳ ποιησάμενος ἐκκλησιάζειν ἐπεχείρει, τῆς δὲ φωνῆς ἐχάλασεν μικρὸν οὐ φασκόντων δὲ κατακοῦειν ἐκέλευσεν αὐτοὺς προσαναβῆναι πρὸς τὸ πρόπυλον τῆς ἀκροπόλεως, ἵνα γεγωνῆ μᾶλλον. ἐν ᾧ δ' ἐκεῖνος διέτριβε δημηγορῶν, ἀνελόντες οἱ ἐπὶ τοῦτο τεταγμένοι τὰ ὄπλα αὐτῶν [καὶ] συκλήσαντες εἰς τὰ πλησίον οἰκήματα τοῦ Θησείου διεσήμηναν ἐλθόντες πρὸς τὸν Πεισίστρατον· ὁ δὲ [ἔπει τ]ὸν ἄλλον λόγον ἐπετέλεσεν, εἶπε καὶ περὶ τῶν ὄπλων τὸ γεγονός· [ἔφη δ' οὐ δεῖν] θαυμάζειν οὐδ' ἀθυμεῖν, ἀλλ' ἀπελθόντας ἐπὶ τῶν ἰδίων εἶναι, τῶν δὲ κοινῶν αὐτοὺς ἐπιμελήσασθαι πάντων.¹ Az anekdotát némi változattal ismétli Polyainos.² Ez aztán már igaz traditionak látszik, úgy, hogy legalább Aristoteles korában a lefegyverzésre vonatkozólag két különböző monda keringett. Az egyik szerint a fegyvereket Hippias szedette el, még pedig közvetlenül Hipparchosnak meggyilkolása után azért, hogy az összeesküvés részeseit leleplezze; a másik szerint ezt már Peisistratos egy közelebbről meg nem határozott alkalomból tette, hogy a polgárság akarától függetlenül intézhesse az államügyeket. Magát a lefegyverzést már csak ezért is csakugyan megtörtént ténynek tarthatjuk, melynek emléke sokáig fennmaradt és foglalkoztatta az elméket. Így tehát a főkérdés az, vajon ki foganatosította ezt az intézkedést, Peisistratos-e vagy Hippias. Hogy ezt már Peisistratos tette, önmagában is valószínűtlen. Meyer helyesen jegyzi meg róla: «Seine Stellung war so fest, dass er keinen Grund hatte auf die Wehrkraft des Bürgerheers zu verzichten.»³ Ilyen eszköz alkalmazására, a mely az állam ellenálló képességét kűltámadásokkal szemben tetemesen csökkentette, Athén uralkodója csak végső szükség esetén határozhatta el magát, mikor meggyőződött arról, hogy az athéniek feletti uralmát a polgárság gyűlölete miatt másképen nem tarthatja meg. Hipparchos meggyilkolása után Hippias csakugyan meg lehetett győződve ennek az intézkedésnek szükségességéről.

¹ U. o. 15. 4.

² Polyain. Strat. I. 21., 2.

³ Ed. Meyer: G. d. A II. k. 475. §. 775. 1.

Ha már Peisistratost annyira gyűlölték volna, hogy a polgárságot minden áron lefegyverezni kellett, alig tekintené épen az Aristotelesnél megörökített traditio az ő tyrannisát ellentétben fiainak uralkodásával Kronos korának.¹ A lefegyverzésnek Peisistratos korába helyezése ellen szólna különösen, ha a Plataiai miatt Thebai ellen viselt háború Meyerrel és Belochchal Thukydides alapján 519 körül volna teendő. De még hogyha ezt a háborút Gutschmiddel és Busolltal a tyrannis megszüntetése utánra tesszük is és így ezt az érvet elmellőzzük, maga a Hipparchos és Hippias elleni merénylet is arra vall, hogy az athéniak akkor még fegyvereik birtokában voltak. Hogy Harmodios és Aristogeiton eredetileg személyes sérelmek megbosszulására esküdtek össze, nincs ugyan kizárva, de az összeesküvők nyilvánvalóan a tyrannist is megszüntetni akarták és a személyes motivumoknak előtérbe helyezése inkább csak az athéniaknak pletykakedvelő természetére, valamint arra vezetendő vissza, hogy Thukydidesnek Beloch szerint² elhibázott fejtegetései alapján Hipparchosban látták Peisistratosnak közvetlen utódját és így magyarázatát keresték annak, hogy miért esett a merényletnek mindamellett Hipparchos és nem Hippias, a kit ők a tyrannosnak tartottak, áldozatul. Büntetlenséget ők csak úgy remélhettek, ha a Peisistratidák kezéből kiesik a hatalom és hogy ők annak helyébe más tyrannist akartak volna léptetni, annak ellentmond az az elterjedt hagyomány, a mely bennök Athén felszabadítóit látta. Ezért biztosra vehetjük azt is, hogy a merénylet, a mint azt a későbbi hagyomány is tartja, Hippias ellen is irányult és a merénylők csak azért szorítkoztak Hipparchos meggyilkolására, mert tervüket elárultnak tartották; csak hogy ők Hippiasban nem a tyrannost, hanem a tyrannosnak természetes utódját akarták elpusztítani. Már pedig, ha az összeesküvők célja a Peisistratidák uralmának megszüntetése volt és ők a merénylet kivitelére épen a Panathenaia

¹ Arist. Ath. pol. 16., 7.

² Beloch : G. G. I² k. 2. r. 294., 295. l.

ünnepét választották, úgy ezt nyilvánvalóan azért tették, mert a nép közreműködésére számítottak. A nép közreműködése pedig alig használhatott volna nekik, ha nem fegyveres. Figyelmet érdemel ebben a tekintetben Busolt megjegyzése is: «Die nur mit Dolchen bewaffneten Verschwornen hätten doch, selbst wenn sie zahlreich waren, an ein Gelingen ihres Anschlages, der nicht bloss die Ermordung Hipparchs, sondern der Tyrannen überhaupt bezweckte, gar nicht denken können, wenn sie nicht auf die Unterstützung zahlreicher bewaffneter Bürger gegen die starke Leibwache der Tyrannen gerechnet hätten.»¹ Mindennek alapján a lefegyverzést Thukydides szerint Hipparchos meggyilkolása utánra. Hippias idejére, tehetjük és igazat adhatunk neki abban is, hogy az összeesküvők a fegyveres polgárságnak, vagy annak legalább egy talán az összeesküvésbe beavatott részének támogatására számítottak. Itt csak egy körülmény szorul magyarázatra. Ha az ünnepen minden polgár amúgy is fegyverben, lándzsával és pajzsával ellátva vehetett részt, miért volt szükséges az összeesküvőknek külön törökkel felfegyverkezniök? Mert hogy Hipparchost törrel gyilkolták meg, azt nemcsak az összes források, köztük különösen az ismert skolion, bizonyítják, hanem a tyrannosgyilkosokat ábrázoló szoborművek is mutatják. A felelet egyszerű. Épen ők, az összeesküvők, nehogy gyanút keltsenek, fegyver nélkül jelentek meg, a minthogy fegyverrel a kezükben, őket a testőrök bizonyára amúgy sem engedték volna a tyrannos közelébe. A szobrok is Harmodioszt és Aristogeitont fegyver nélkül, csupán törrel kezükben ábrázolták és a skolion is azt mondja, hogy ők a törököt myrtus galyak között elrejtve vitték magukkal. Ebből azonban aztán az is kitűnik, hogy ellentétben Thukydides előadásával, a lefegyverzésnek az összeesküvők felfedezéséhez semmi köze sem volt, mert az összeesküvők épen azoknak a körében voltak keresendők, a kik fegyvertelenül igyekeztek a tyrannos közelébe jutni. Igaz, hogy a

¹ Busolt G. G. II² 383. I. I. jegyzet.

fegyveresek közül is akadhettek olyanok, a kik az összeküvőkkel egyetértettek, ámde ellenök a lefegyverzés bizonyítékot alig szolgáltatathatott, minthogy nekik bizonyára nem voltak töreik. A lefegyverzésnek oka tehát csak Hippiasnak egy nagyobb mérvű lázadástól való féelme, czélja pedig ennek megakadályozása volt. Így a lefegyverzés tulajdonképen egy csupán Hipparchos meggyilkolása következtében és ezzel kapcsolatban foganatosított külön intézkedésnek tekintendő és ezért a hagyományban a kapcsolat a gyilkosság és a lefegyverzés között könnyen meglazulhatott. E meglazulást esetleg előmozdította a már Thukydidesnél is jelentkezni kezdő mese arról a cselről, a melylyel Hippias a polgárságot állítólag erőszak alkalmazása nélkül a fegyverektől megfosztotta. A két eseményről szóló mesének elkülönítése után könnyen történhetett, hogy a lefegyverzést Hippias helyett már Peisistratosnak tulajdonították, minthogy ezzel lehetett magyarázni azt, hogy miért túrték el az athéniek olyan sokáig a tyrannist. Hogy ἐξοπλασία-val hozták kapcsolatba, ennek oka talán abban rejlik, hogy az úgynevezett harmincz zsarnok is ilyen alkalommal fegyverezte le a háromezer kivételével a többi polgárságot,¹ bár az sincs épen kizárva, hogy Hippias nem mindjárt az ünnepen, hanem csak az ünnep után valóban egy ilyen ἐξοπλασία alkalmával szedette el a polgároktól a fegyvereket és Thukydides csak önkényesen tette mindkét eseményt. a tyrannosgyilkosságot és a lefegyverzést, magára az ünnepre. Abból pedig, hogy e szerint Hippias a lefegyverzéssel csupán egy kitörendő lázadást akart megakadályozni, nyilvánvalóan következik, hogy legalább ő maga a merényletben széleskörű elégületlenség és lázadási hajlam megnyilatkozását látta, a melynek az elfojtása végett még a legkétségbeesettebb eszköznek az alkalmazásától sem szabad visszariadnia. Bizonyára nehezen és csak a szükség kényszere alatt határozta el magát erre a lépésre, a mely őt a külfölddel szemben a polgárság fegyveres erejében rejlő

¹ Xenophon Hell. II. 3., 20.

védelmi eszköztől fosztotta meg és ezt csak azért tette, mert a polgárságnak jelentékeny részét a tyrannis megbuktatására késznek tartotta, a nélkül, hogy pontosan tudta volna, kiket kell az elégületlenekhez számítania. Hippias azóta tisztán zsoldosaira és külföldi segítségre támaszkodott. Ez elegendő lehetett a belső ellenséggel szemben, de egy erélyesebb kultámadás ellen nem volt elegendő. A külellenséggel szemben Hippias önmagát gyengítette. Így érthető, hogy nem szolgáltatott okot Spártának a beavatkozásra. De épen ezért tűnhetett fel és tűnt is fel bizonyára az emigránsok és Spárta előtt könnyűnek az ő megbuktatása. Ha Spárta csak gyengének akarta tudni Athént, bátran meghagyhatta Hippiast. De Spárta épen túlságosan gyengének tartotta őt. Hippias bukása biztosnak látszott és az emigránsok alighanem azzal fenyegetőztek, hogy ha a spártaiak őket magukra hagyják, kapnak ők majd segítséget másunnan és akkor Athén majd másoknak fogja köszönni felszabadulását. Ezért engedték meg Anchimolosnak, hogy az emigránsoknak segítsen. Tették pedig ezt abban a meggyőződésben, hogy ez elegendő lesz Hippias megbuktatására. De Hippias ereje nagyobb volt, mint a minőnek látszott. A thessaliali barátság erőt kölcsönzött neki, kellő számú fegyverest bocsátott rendelkezésére és akkor Spárta már csak azért sem maradhatott félúton, mert a thessaliali befolyás megerősödését sem hagyhatta figyelmen kívül és azt sem engedhette meg, hogy esetleg mások által nyújtott segítség hatásosabbnak bizonyuljon. A Kleomenes vezérlete alatt indult hadsereg mindenestre elegendő volt Hippias megbuktatására. A thessalok nyílt csatában legyőzettek, Hippias pedig az ellenséggel szembe sem szállt. A várostromban ugyan a spártaiak nem voltak ügyesek, de az csak Herodotos kiszínezése, hogy nem is gondoltak hosszabb megszállásra és csak a véletlenség okozta, hogy sikert arattak. A Spárta és Athén közli ellenségeskedés korában athénbarát írónak Spárta érdemét leszállítania kellett. Az meglehet, hogy a Peisistratidák gyermekeinek kézrejutása meggyorsította a katasztrófát, de biztosra vehetjük, hogy

az e nélkül is bekövetkezett volna. Ezzel aztán Kleomenes meg is elégedett. Hippias eltávolításával missióját befejezettnek tekintette. Hogy Athén belső ügyeibe beleavatkozott vagy Athén önrendelkezési jogát megszorította volna, arról mit sem hallunk. A mit akart, vagy talán inkább csak a viszonyok kényszere alatt akarni volt kénytelen, azt elérte. Athén felszabadult a tyrannis alól és felszabadulását Spártának köszönhette; a thessaliali befolyás is véget ért.

Kleomenesnek és Spártának második, még fontosabb beavatkozása Athén ügyeibe Isagoras érdekében történt. Míg az első beavatkozásnál a spártai hadsereg csakis Hippiással, a thessalokkal, Hippiasnak személyes barátaival és zsoldosaival került szembe, addig e második beavatkozásnál már szembe került magával az athéni néppel, ha talán nem is az összességgel, legalább a túlnyomó többséggel. A beavatkozás történetének ténykörülményei, a mennyire megállapíthatók, a következőknek látszanak. Hippias eltávolítása és az alkotmányos élet helyreállítása után Athénben Kleisthenes és Isagoras versengtek egymással a hataloméért. Kleisthenes alul maradt; a többség bizalma Isagoras felé fordult, a mint az abból is kitűnik, hogy őt 508 7-re archonná választották. Ekkor Kleisthenes egy Aristoteles szerint még Isagoras archonságának évében,¹ véleményem szerint talán csak a rákövetkező esztendőben, a később Themistoklessel szemben vádlóként fellépett Leobotes atyjának, Alkmaionnak archonsága alatt a népgyűlés által elfogadott és törvényerőre emelt alkotmányváltoztatással szerzett magának bizalmat és állandónak ígérkező többséget az ekklesiában, a mennyiben az állampolgárságnak addigi gentilikus felosztása helyébe az állampolgári jogok és kötelességek gyakorlásának, nevezetesen a hivatalok betöltésének szempontjából más felosztást léptetett. Ennek alapelemeivé az akkor már valószínűleg fennálló, de csak helyi igazgatás és bíraskodás céljaira szolgáló demosokat, illetőleg az állampolgároknak ezen demosokhoz való tartozását tette.

¹ Arist. Ath. pol. 21., 1.

úgy hogy pl. az államtanácsot, a βουλή-t, egyszerűen az egyes demosok által a hozzájuk tartozó állampolgárok közül meghatározott számban évenként kisorsolandó egyénekből alkotta.¹ Miután a népgyűlés a reformot megszavazta, talán már a demosok által kisorsolt új ötszázas tanács is hivatalba lépett és a népbizalom teljesen Kleisthenes felé fordult, Isagoras Kleomenest hívta segítségül, a kivel még a Hippias elleni háború idejében barátságot kötött. Kleomenes sereg élén tört be Athénbe; egy az ellenséges katonák által megfélemlített népgyűlés pedig valószínűleg Isagoras egy hívének az indítványára a hatalmat egy háromszáz tagból álló államtanácsra ruházta, a melyben Isagorasnak többnyire előkelő származású párthívei foglaltak helyet. Alighanem ez az államtanács is ítélte el a Kylon-ügyből kifolyólag ez Alkmaionidák egész nemzetségét, köztük Kleisthenest is.² Kleisthenes hétszáz párthívével együtt a várost elhagyni kényszerült. Az Isagoras párthíveiből alakult államtanács pedig az akkor hivatalban levő, valószínűleg ötszázas államtanács feloszlását követelte, de az utóbbi ellentállt és nem akart engedelmeskedni, az első félelméből felocsúdott nép pedig pártjára állt. Kleomenes katonái és Isagoras párthívei az időközben a falvakból és tanyákról fegyveresen összesereglett athénieknek dühe elől az Akropolison kerestek menedéket, a melyet az athéniak ostromolni kezdtek. Kleomenest a fordulat nyilvánvalóan teljesen meglepte. Talán Isagoras által hamisan informálva, nem is hozott annyi katonaságot magával, hogy miután athéni ellenségeinek fegyveres erejüket összeszedniök sikerült, velük szemben nyílt csatába bocsátkozni merészeltetett volna. Arra pedig, hogy az Akropolisra szorultak hosszabb ideig tartó ostrommal szemben daczolhassanak, előkészület bizonyára egyáltalában nem történt. Így az ostromlókkal egyesságot kötöttek, a melynek értelmében a spártaiak Isagorással és párthíveivel

¹ Erről másutt többet.

² Busolt: G. G. II² k. 210. l. jegyzet. Seeck: Klio 1904 évf. 323. l. Beloch: G. G. I² j. és I² k. 2, r. 303. l.

együtt szabad elvonulás mellett a várat feladták. Ezt az öt magát és királyát ért kudarcot Spárta még kevésbbé nézhette közönyösen, mint Anchimolos csapatainak megsemmisítését a Hippiaست támogató thessalok által. Valószínűleg a rákövetkező tavasszal mindkét király vezérlete alatt egész haderejét mozgósította Athén ellen, peloponnesosi szövetségeseit is felszólítván a csatlakozásra. Egyidejűleg pedig a thebaibeliek és chalkisiak is betörték Attikába. Az athéniak állítólag előre sejtve a veszedelmet, segítséget kértek Artaphernes perzsa satrapától. A követek, csak hogy a segítséget megkapják, az athéniak nevében meg is hódoltak Perzsiának, ámde a segítség mégis elmaradt. Az így magukra hagyott athéniak a peloponnesosiak ellen vonultak, a kikkel Eleusisnél kerültek szembe. Mielőtt még összejöttetésre került volna a sor, a peloponnesosi hadseregben egyenletlenség tört ki. Először is a korinthosiak arra a meggyőződésre jutottak «ὡς οὐ ποιδέσειν τὰ δίκαια»¹ és faképnél hagyták a többieket. Példájukat követte Kleomenes királytársa, Demaratos, majd pedig a többi szövetségesek, úgy, hogy végre Kleomenes is tanácsosabbnak tartotta a visszatérést. Thebaival és Chalkissal aztán az athéniak könnyen bántak el. «Τῶν δὲ μετὰ Κλεομένους Ἐλευσίνα κατασχόντων Ἄθηναῖοι τὸς οἰκίας κατέσκαψαν καὶ τὰς οὐσίας ἐδήμευσαν, αὐτῶν δὲ θάνατον ἐψηφίσαντο. καὶ ἀναγράψαντες εἰς στήλην χαλκῆν ἔτησαν ἐν πόλει παρὰ τὴν ἀρχαίων νεών.»² Az ilyen beavatkozás, mint a milyent Spárta ekkor kísérelt meg Athén belügyeibe, a görög történelemben igen gyakori. Az egyes államocskákban folyton dúló pártviszályok nyújtottak rá alkalmat, mert az önmagukban gyengébb pártok gyakran idegen állam segítségét kérik, hogy uralomra jussanak vagy az elveszett hatalmat visszaszerezzék. Spárta is többször avatkozott be ilyen módon más görög államok belső ügyeibe. Ha ott demokratikus és oligarchikus érzelmű pártok versengtek egymással a hataloméért, rendszeren az utóbbiaknak

¹ Herod. V. 75.

² Schol. Aristoph. Lysistr. 273.

fogta pártját és nyújtott segítséget a hatalom megszerzéséhez. Tette ezt már csak azért is, mert az oligarchikus-párt többnyire számbeli kisebbségben lévén, inkább szorult idegen segítségre, miként a beavatkozás rendszerint nem Spártából, hanem azon állam polgáraitól indult ki, a melynek ügyeibe Spárta beavatkozott. Spárta természetesen nem önzetlenül nyújtott segítséget, hanem azért, mert tudta, hogy az ő segítségével uralomra jutott párt kénytelen a kedvében járni, mivel a hatalom megtartását csak addig remélhette, míg a polgárság Spártát késznek tartotta arra, hogy esetleges szükség esetén érdekében újra beavatkozzék. Így bizonyos függő helyzetbe került tőle, de ez a függő viszony csak tényleges volt és törvényes intézkedésben tudomásunk szerint nem jutott kifejezésre: az illető állam formailag azontúl is önállóan intézte úgy belső, mint külső politikáját. Még ha az illető állam ez alkalommal symmachia-szerződést is kötött Spártával, vagy egy már régebbi ilyen szerződést megújított, sőt esetleg a kapcsolat szorosabbá tételével meg is változtatott, ezt a szerződést is mint önálló állammal kötötte és benne önrendelkezési jogáról még külügyi kérdésekben sem mondott le, hanem Spártával, mint a vele szövetséges másik féllel szemben az utóbbihoz hasonlóan csak meghatározott esetekben fellépő, kölcsönösen megállapított kötelezettségeket vállalt el, miként az épen az eleusisi esetből is kitűnik. Még a peloponnesosi háború korában is megtörténik, hogy Spárta szövetségesei Spártával szemben ellenséges érzelmű állammal is kötnek szövetséget, a mellett azonban, a Spártával kötött szövetséget is érvényben levőnek tekintik. Így Spárta szövetségesei legalább formailag megtartották teljes önrendelkezési jogukat és Spárta teljes joggal tekintette magát az autonómia védőjének. De épen mert Spárta rendesen tiszteletben tartotta a görög államok autonómiáját, tartotta gyakran szükségesnek arról gondoskodni, hogy az egyes államokban olyan emberek kezében legyen a hatalom, a kik vele barátságban vannak, a mit ilyen időnként nyújtott segítséggel ért el, a melyet addig, míg az később állandó őrsegek el-

helyezéséhez nem vezetett, csupán az illető állam polgársága által kért és annak érdekében történt egyszeri rendcsináló beavatkozásnak tekintettek. Így volt az Isagoras esetében is. A felszólítás a beavatkozásra Isagorastól és párthiveitől, tehát athéniektől indult ki; ámde Kleomenes ezt az alkalmat bizonyára arra akarta felhasználni, hogy Athénben Spárta befolyását megerősítse, a mire véleménye szerint joga is volt, mert Athén neki köszönhette felszabadulását a tyrannis alól. Midőn Athénbe nyomul, úgy látszik csupán Kleisthenes 700 párthivének ellávolítására szoritkozik, a mit alighanem pusztá fenyegetéssel ért el, mert vérengzésről nem hallunk. Még talán a fenyegetés is inkább Isagoras athéni párthiveinek ajkáról hangzott el és Kleomenes katonái jelenlétükkel annak csak nyomatékot adtak. Az alkotmány megváltoztatását bizonyára a spártaiak jelenléte által megfélemlített athéni népgyűlés maga határozta el. Csak midőn a spártaiak az Athénből kiszorult Isagoras érdekében a szövetségesekkel együtt nyomultak Athén ellen, viseltek Athén, mint állam ellen háborút. A kilátás Athén ellenségeire nézve igen kedvező volt, mert egyidejűleg a thebaibeli és chalkisiak is be törtek Attikába. Az sem hihető, hogy Demaratos és Spárta szövetségesei nem tudták, ki ellen irányul és minő czélt szolgál a háború, hiszen Eleusisig együtt mentek. Sajátságos tehát, hogy itt aztán a korinthosiaiak, Demaratos és a többi szövetségesek egyszerre tiltakoznak az általuk előbb is ismert terv ellen és fakép-nél hagyják Kleomenest. Véleményem szerint itt valami új mozzanatnak kellett bekövetkeznie, a mely Demaratosnak és a szövetségeseknek addigi hitét a vállalkozásnak igazságossága iránt megváltoztatta. Már pedig minő más új mozzanat adódott itt egyáltalán elő, mint az, hogy szemben álltak az egész athéni néppel? De mennyiben lehetett ez a mozzanat alkalmas arra, hogy a támadni készülők felfogásában fordulatot idézzen elő? Nyilvánvalóan annyiban, a mennyiben ők addig alighanem azt hitték, hogy szokás szerint csak az egyik athéni pártot támogatják a másik ellen, e helyett pedig azt látták, hogy csekély kivétellel az egész athéni nép fogott

ellenök fegyvert. A monda szerint a korinthosiak emelték fel először tiltó szavukat. Ha symmachiában is voltak Spártával, úgy látszik, vagy legalább a jelen esetből és talán némileg a Hippias állítólagos visszahelyezési kísérletéről szóló anekdotából is az következtethető, hogy nyilvánvaló támadó hadjárat esetében maguk határozhatták el, vajon benne résztvegyenek-e, vagy nem. Igaz, hogy ők a részvételt már elhatározták, mert különben nem jöttek volna Eleusisbe, ámde ők azt mondhatták, hogy ezt a határozatukat csak azért hozták, mert őket tévedésbe ejtették. Elhitették velük, hogy csak az egyik athéni pártot támogatják a másikkal szemben, elhallgatták előttük, hogy az egész athéni nép az ellenpárt táborában van. Korinthos szívesen látta, ha Athénben is oligarchia uralkodnék, de csak akkor, ha ennek az oligarchiának magában Athénben is támasza volna. Hogy Athén élére oly kormány kerüljön, mely a közgyűlésnek kitéve csupán Spártának állandó támogatásával erőszakos módon tarthatná meg az uralmat, Korinthosnak alig lehetett inyére. Egy ilyenféle oligarchia már a tyrannishoz járt volna közel és Herodotos csakugyan azt mondja, hogy Kleomenes Isagorast tyrannossá akarta tenni. Már pedig ilyen teljesen Spártától függő tyrannos a szomszédságban nem lehetett kedves a korinthosiaknak, de valószínűleg nem volt kedves a többi szövetségeseknek sem, a kik attól tarthattak, hogy Spárta a sikeren felbuzdulva, egyikükkel másikukkal szemben is hasonló merényletre vetemedhetnék. Korinthos fellépésének nyomatékot adott Demaratosnak magatartása, ha ugyan az erről szóló hír nem egy Demaratos Aigina elleni magatartásának analogiájára készült egyszerű anekdota. Hogy mi készítette Demaratoszt az ellenkezésre, nehezebben érthető. Lehetséges, hogy ő az esetleg fenyegető perzsa beavatkozást akarta elhárítani, de lehetséges, hogy tisztán elvi szempontból cselekedett, mert Spártának csak hű szövetségeseket, nem pedig gyűlölettel eltelt alattvalókat akart szerezni. Különben, mint még látni fogjuk, nincs kizárva, hogy Herodotosnak az az állítása, a melynek értelmében Kleomenes Isagorast tyrannossá akarta tenni, csak

téves következtetés, sőt meglehet, hogy Isagoras magát Kleomenest is tévedésbe ejtette az athéniak hangulata felől és Kleomenes sem tudta, hogy az egész athéni nép. Isagoras néhány pártlivének kivételével. Kleisthenes mellett van és midőn az utóbbiról meggyőződött, tervét maga is elejtette. Legalább minden valószínűség szerint ő sem tett már ezután komoly lépést Athén ellen, sőt vele később, talán az Alkmaionidák háttérbe szorulása után, a legjobb barátságba jutott.

Azonban annak a véleménynek, hogy a spártaiak maguk is csak addig erőltették Hippias visszatérését, míg archonná választásában nyilvánult egykori népszerűségéből következően, azon meggyőződésen voltak, hogy kormányának az athéni polgárságban is gyökere van, mihelyt pedig belátták, hogy ebben csalódtak, tervük végrehajtásától bizonyos mértékben önkényt elálltak, vagy legalább azontúl minden erőszakos beavatkozástól tartózkodtak, ellenmond a Hippias visszahelyezésének kísérletéről szóló elbeszélés, bár a visszahelyezés kieroszakolására, mint már régen észrevételett, az elbeszélés értelmében nem Kleomenes akarta rábírní a peloponnesosiakat. Az erről a kísérletről szóló elbeszélés Herodotos szerint, a ki itt tulajdonképen egyedül szolgálhat forrásul, lényegében a következőképen hangzik: *πυθόμενοι Λακεδαιμόνιοι τὰ ἐκ τῶν Ἀλκμεωνιδέων ἐς τὴν Πυθίην μεμηχανημένα καὶ τὰ ἐκ τῆς Πυθίης ἐπὶ σφέας τε καὶ τοὺς Πεισιπρατίδης συμφορὴν ἐπεισῆντο διπλὴν, ὅτι τε ἄνδρας ξείνους σφίσι ἐόντας ἐξελθλάκεσαν ἐκ τῆς ἐκείνων, καὶ ὅτι ταῦτα ποιήσασι χάρις οὐδεμία ἐφαίνετο πρὸς Ἀθηναίων.»* Hozzájárult, hogy ismeretessé váltak a Kleomenes által athéni időzése alatt az Akropolison talált ama jóslatok, a melyek a spártaiakról azt a jövendölést foglalták magukban: *«πολλά τε καὶ ἀνάρτια ἔτρεσθαι ἀποτοῖσι ἐξ Ἀθηναίων.»*¹ Ekkor *«ὡς ἀνέλαβον οἱ Λακεδαιμόνιοι τοὺς χρησμούς καὶ τοὺς Ἀθηναίους ὄρων αὐξομένους καὶ οὐδαμῶς ἐτοιμούς ἐόντας πείθεσθαι σφίσι, νόφ λαβόντες ὡς ἐλεύθερον μὲν εἶν τὸ γένος τὸ Ἀττικὸν ἰσοῤῥόπον ἂν τῷ ἔωσυντων*

¹ Herod. V. 90.

γίνοιτο, κατεχόμενον δε ὑπὸ τυραννίδος ἀσθενὲς καὶ πειθαρχέσθαι ἕτοιμον», elhivatták Hippiast Sigeionból és az ő jelenlétében a szövetségesek gyűlésén kifejtették, hogy minő oktalanul cselekedtek, midőn a Pythia felszólításának engedve, a Peisistratidákat «ξείνους ἔοντας ἡμῖν τὰ μάλιστα καὶ ἀναδεχομένους ὀποχειρίας παρέξιν τὰς Ἀθήνας» az uralomtól megfosztották és az athéni népet felszabadították, a mely ezért rút hálátlansággal lizelett, Kleomenest kiűzte és azóta «δόξαν φύσας ἀξάνεται», a mint azt a boiotok és chalkisiak már is tapasztalhatták. Ezért aztán felszólították őket Hippias visszahelyezésére.¹ Erre a felszólításra Sokles a korinthisiak nevében a leghatározottabban tiltakozott az ellen, hogy ὑμεῖς ὦ Λακεδαιμόνιοι ἰσοκρατίας καταλύοντες τυραννίδας εἰς τὰς πόλεις κατὰγειν παρασκευάζεσθε», a mely kijelentésből kitetszik a szónoknak az az aggodalma, hogy a spártaiak a tyrannis felállítását másutt is, a szövetségeseknél, előmozdítani szándékoznak. Ezért gúnyosan megjegyzi, hogy ha a spártaiak a tyrannist jó kormányformának tartanak, bizonyára maguknál is bevezetnék. «ὦν δὲ αὐτοὶ τυράννων ἄπειροι ἔόντες, καὶ φυλάσσοντες τοῦτο δεινότατα ἐν τῇ Σπάρτῃ μὴ γινέσθαι, παραχρᾶσθε εἰς τοὺς συμμάχους», a kiket ilyesmire felhasználnak és a kik ellen ilyen terveket forralnak. Hogy pedig a tyrannisnek gyűlöletes voltát megmutassa, részletesen szól a korinthisi tyrannosokról, Kypselosról és Periandrosról, bár az itt elmondottak bizonyításra nagy részben egyáltalán alkalmatlanok, úgy, hogy az egész beszéd inkább csak e történet elhelyezésére szolgálónak látszik.² Mikor beszédjét bevégyi, Hippias αὐτὸν ἀμείβετο τοὺς αὐτοὺς ἐπιχαλέσας θεοὺς ἔκείνῳ, ἃ μὲν Κορινθίους μάλιστα πάντων ἐπιποθήσειν Πεισιστρατίδας, ὅταν σφι ἦκωσι ἡμέραι αἱ κόριαι ἀνίστασθαι ὑπ' Ἀθηναίων.» Ezzel azonban nem ért célzt, mert a többi szövetséges is csatlakozott a korinthisi követ fejtegetéseihez és a lakedaimonok elálltak tervüktől, Hippias pedig visszatért Sigeionba.³ Ez a Hippias

¹ U. o. V. 91.

² U. o. V. 92.

³ U. o. V. 93.

visszahelyezésének kísérletéről szóló mese önmagában is valószínűtlen. Még ha maguk a spártaiak csakugyan Athén leigázására törekednek már az eleusisi esetről is megismerhették volna szövetségeseik ellenkezését minden oly kísérlettel szemben, mely egy csupán Spártától függő és az athéni polgárságban nem gyökerező kormánynak Athénre való ráerőszakolására irányult. Hogyan remélhették volna akkor szövetségeseiknek támogatását megnyerni egy olyan tyrannis felállításához, a melyet ők maguk szüntettek meg? Ha tisztán Athén fékentartásáról volt szó, miért nem felelt meg ennek a célnak Isagoras, miért kellett végeztetni Ippiashoz fordulni, sőt a mese szerint egyenesen érte küldeni, a ki pedig elűzetése miatt a spártaiakra neheztelvén, kevésbé megbízhatónak tűnhetett fel, mint Isagoras és a kinek érdekében történt felszólításukkal a spártaiak csak önmagukat tették volna nevetségessé szövetségeseik előtt? Arra, hogy Athénnek a cserben hagyott boiotok és chalkisiak felett aratott győzelme a szövetségesek érzelmeit megváltoztathatná, alig számíthattak, hiszen a leghatalmasabb szövetséges állam, Korinthos, még nem régen Athénnek adott igazat a boiotokkal szemben. Chalkisban pedig versenytársat látott, szintűgy Aiginában, a melylyel Athén állítólag már ekkor megkezdte az ellenségeskedést és a melylyel szemben Athént később is segítette. Azonfelül a spártaiaknak mindakét kísérlete, hogy Athénben tyrannist létesítsenek, a korinthosiaknak mindkét esetben ez ellen emelt tiltakozása, végül mindakét kísérletnek a szövetségesek általi meghiusítása a két mesét annyira hasonlóvá teszik, hogy bizonyára igaza van Belochnak, midőn a Hippias visszahelyezésének kísérletéről szóló történetében csupán az Isagoras érdekében megkísérelt beavatkozásról szóló mesének egy más változatát látja, a melyben az Athén élére állítandó tyrannost illetőleg személycseré történt.¹ A változat keletkezését, különösen a benne

¹ Beloch G. G. P. k. 341. l. l. jegyzet P. k. l. r. 401. l. 2. jegyzet.

előforduló személyeserét már régebben igyekeztem megmagyarázni.¹ Abból indultam ki, a mit állítólag Hippias, jóslatokra támaszkodva, az ellene nyilatkozó Soklesnek oda mondott, hogy t. i. a korinthisiak majd még megbánják eljárásukat, «ὅταν τῆς ἡμετέρας αἰ κούριας ἀνίσταται ὑπ' Ἀθηναίων.» Ez a mese nyilvánvalóan csak akkor keletkezett, mikor az említett napok már tényleg bekövetkeztek, tehát csupán a Megarának 160 körül az athéniek által történt megszállása miatt Korinthos és Athén közt támadt ellenségeskedés kitörése után, mert a perzsa háború idejében a két állam között mutatkozott állítólagos differentiák, még ha hitelt érdemelnek is, nem voltak olyan természetűek, hogy Hippias jóslatának teljesedését jelenthették. Hasonló célzás későbbi eseményekre az a spártaikra vonatkozó jóslat is: πολλὰ τε καὶ ἀνάγκη εἴρασθαι αὐτοῖσι ἐξ' Ἀθηναίων.» A későbbi eredetre vall a peloponnesosi szövetséges gyűlése is, mert arról, hogy a peloponnesosi szövetségesek közös vállalkozásaikat így kiküldött követek útján, miként azt később tették, már a perzsa háborúk előtt is előre megbeszélni szokták, mit sem hallunk és az Isagoras érdekében való beavatkozás története is ez ellen látszik szólni miért is már Grote ebben egy a peloponnesosi szövetség szervezetében eszközölt újítást lát.² Mindez nem mondathatott Kleomenes korában, de annál inkább akkor, mikor Herodotos Hellasban járt és különösen a korinthisiak lehettek akkor hajlandók így beszélni. Az utóbbiak körében ugyanis nagy volt az elkeseredés Athén ellen és ez az elkeseredés abból a tudatból származott, hogy Korinthos valamikor a peloponnesosi szövetséghez tartozó államok közül a legbarátságosabban viselkedett Athén iránt és ebből következett, hogy Athén nagy részben Korinthos barátságos magatartásának köszönhette fellendülését, úgy, hogy Athén későbbi eljárása vele

¹ Egy. Phil. Közl. 1907. évf. 581. l. Ung, Rundschau. 1912. évf. 892., 893. l.

² Grote : Gesch. Griech., németül II² k. 448. l.

szemben a legrútabb hálátlanság színében tűnhetett fel. Már pedig Korinthos és Athén ez ellenségeskedése korában az utóbbiban vezető szerepet játszott államférfiú, Perikles volt, a ki anyja révén az Alkmaionida családból származott. Az Alkmaionidák Athén fellendülését a Peisistratidák elűzetése óta datálták, a melyben a főérdemet maguknak tulajdonították és Herodotos egészen az ő szellemükben fejti ki, hogy «*Ἀθηναῖοι τυραννέμενοι μὲν οὐδαμῶν τῶν σφέας περιοικεόντων ἦσαν τὰ πολέμια ἀμείνους, ἀπαλλαχθέντες δὲ τυράννων μακρῶ πρώτοι ἐγένοντο,*»¹ a minek megfelelően a Hippias visszahelyezéséről szóló anekdotának fentemlített helye is azt állítja, hogy a lakedaimonokat erre a lépésre a meggyőződés készítette, «*ὡς ἐλεύθερον μὲν εἶν τὸ γένος τὸ Ἄττικὸν ἰσόρροπον ἂν τῶ ἐωυτῶν γίνοιτο, κατεχόμενον δὲ ὑπὸ τυραννίδος ἀσθενὲς καὶ πειθαρχεῖσθαι ἔτοιμον.*» Minthogy már most a korinthisiak úgy tudták, hogy Athén nekik köszönhette fellendülését, az athéniektől pedig azt hallották, hogy e fellendülés a tyrannis megszüntetésének a következménye, könnyen támadhatott az a meggyőződésük, hogy Athén tulajdonképen nekik köszönheti azt, hogy rajta nem uralkodnak tyrannosok. Ha athéni tyrannisról volt szó, természetesen Hippiasra gondoltak; mivel azonban tudták, hogy őt Kleomenes és az Alkmaionidák üzték el, másrésztől azonban értesültek a spártaiaknak egy másik épen az athéni demokratia, az Alkmaionidák és Kleisthenes ellen irányuló beavatkozási kísérletéről is, a mely azonban a korinthisi Sokles felszólalása miatt abban maradt, könnyen támadhatott az a gondolat, hogy a spártaiak tettüket megbánva, Hippiast visszahelyezni akarták, ettől azonban a korinthisiak ellenkezése miatt elálltak. A kik jobban ismerték a történetet, természetesen tudták, hogy ez a második beavatkozás Isagoras érdekében kíséreltetett meg, de talán ennek a mondának Herodotosnál található alakjára is a korinthisiak felfogása nyomta bélyegét, azzal hogy úgy tünteti fel Kleomenest, mintha Isagorasból tyrannost akart volna csinálni. Herodotos aztán ezt a

¹ Herod. V. 78.

két változatot két különböző eseményről szóló mondaként egymás mögé illesztette. Miután így a Hippias visszahelyezésének kísérletéről szóló monda kialakult, a spártaiaknak Athénnel szemben követett eljárásában beállt változást indokolni kellett. Herodotosnál, mint láttuk, többféle indok szerepel. A mi az Alkmaionidáknak delphoi manipulatíóiéi, ezekről már fentebb megemlékeztem. Különbö is ezek nem annyira a spártaiak eljárásának indokolására, mint inkább igazolására szolgáltak. Ezzel szemben már komoly indokként szerepelhetett Kleomenes csúfos kivonulásával kapcsolatban a spártaiaknak bosszankodása az athéniak hálátlanságán és megsértett önértékük. Ámde ezzel inkább csak az Isagoras visszavezetésére irányult kísérletet lehetett megmagyarázni, Hippias restitutíójának és a tyrannis visszaállításának követelését kevésbé. Ennek megfelelően Herodotosnál is egészen más indok lép előtérbe. Ez a már említett indokolás a spártaiakat az athéniak részéről érendő sérelmekre vonatkozó jóslattal ugyanolyan természetű, mint a korinthosiakra vonatkozó jóslatok, a melyekre támaszkodva, Hippias a korinthosiakat állítólag megfenyegette. A sérelmek, a melyekre itt célzás történik, 462 óta kezdődtek, a mikor Athén felbontotta a szövetséget Spártával és Argossal szövetkezett, tehát körülbelül ugyanazóta, mióta Athén Korinthossal is meghasonlott. Tehát a mese is alighanem ugyanakkor és alighanem ugyancsak a korinthosiak ajkán keletkezett. Hogy Athén Korinthossal és Spártával így paczkázhatott, azt hatalmának nagyméretű emelkedése tette lehetővé, a melyet ismét a fentiek szerint az Alkmaionida-felfogásnak megfelelően a tyrannis megszüntetésével hoztak kapcsolatba. Így aztán azt is lehetett tökéletesen érthetővé tenni, hogy miért óhajtották a spártaiak a tyrannis helyreállítását Athénben. Ők baklövést követtek el, mikor a tyrannist megszüntették és Kleomenes csúfos kudarcza, az athéniaknak a boiotok és chalkisiak feletti győzelme csakhamar ennek tudatára ébresztette őket. Csakhogy erről a spártaiak fejtegetései alapján meggyőződhettek a korinthosiak is. De épen ez felelt meg legjobban

Herodotos-korabeli felfogásuknak, mert ők így arra hivatkozhattak, hogy ők minden figyelmeztetés és jóslat ellenére tudatosan és szándékosan tették lehetővé Athén szabad fejlődését, mivel az athéniak részéről nem tudtak akkora hálátlanságot elképzelni, hogy ilyen előzmények után valamikor ellenök forduljanak. A spártaiak, miként az Herodotos korában kitűnt, jobban ítélték meg az athénieket, mikor megakadályozni kívánták, hogy Athén Spártával erőben egyenlő legyen. Az *ισόρροπον* kifejezés is egészen Herodotos korára vall és megfelel a Kimon-féle hasonlatnak, melyben Athént és Spártát Hellas két lábának vagy a Hellas szekere elé járomba fogott állatpárnak tekinti. Ámde a jóslatokban foglalt figyelmeztetés Athén majdani felfuvalkodottságára, a spártaiakra bizonyára ép olyan kevéssé hatott volna, mint a korinthosiakra, ha a spártaiak már akkor nem akarták gyengének látni Athént, gyengének pedig nyilvánvalóan azért akarták látni, hogy nekik engedelmessédjék. Így a tyrannis nemcsak Athén gyengeségét, hanem ennek folyamánaként a spártai jármot is jelentette. Innen indul ki az a felfogás, hogy a spártaiak Athént maguknak alávetni akarták. A korinthosiak ezt a felfogást annál szívesebben tették magukévá, mert így még nagyobbnak tűntek fel Athén körüli érdemeik, mivelhogy ilyenképen akkori maguktartásával nemcsak Athén későbbi fellendülését tették lehetővé, hanem a spártai hatalom alá jutásnak közvetlenül fenyegető veszélyét is elhárították róla, a mi annyiban talán némileg meg is felelt a tényeknek, a mennyiben Korinthos az Athén elleni eljárást, ha aggodalma talán nem is volt jogosult, mint láttuk, esetleg részben Spárta elhatalmasodásának megakadályozása végett ellenezte. Sőt a tyrannis és a spártai főnhatóság között így keletkezett kapcsolat aztán visszamenőleg Athénnek a Peisistratidák korában elfoglalt külpolitikai állását is elhomályosította. Így találjuk ezt már Herodotosnál, midőn nemcsak a jövőre vonatkozólag fejezti ki a spártaiakkal azt a reményüket, hogy az athéni nép «κατεχόμενον ὑπὸ τυραννίδος ἀσθενὲς καὶ παιδαρχεῖσθαι ἔτοιμον» lesz, hanem nyilvánvalóan már a tyrannis megszüntetése

előtti korra vonatkozólag is azt állítja a Peisistratidákról, hogy magukra vállalták «ὀποχειρίας παρέξειν τὰς Ἀθίνας», a mi természetesen absurdum, mert a spártaiak bizonyára örültek lettek volna, ha őket mind a mellett elűzik, és csak herodotosi hiszékenység tarthatja valószínűnek, hogy a Pythiának, mint kifejtettük, önmagában is elképzelhetetlen parancsa őket ilyen örütségbe belekergette. De ezzel Herodotos azt is mondja, hogy a tyrannis megszüntetésével a spártai fenhatóság véget ért és a tyrannis helyreállításának a korinthosiai által megakadályozása a spártai fenhatóság visszatérését is megghiúsította. Csak-hogy talán Herodotosnak téves felfogása Spártának egykori Athén feletti uralmáról tovább élt táplálkozva abból a hítből, hogy a perzsa háborúk alatt Spártának a vezetőszerpben nyilvánult tekintélye esetleg túlzott mértékben reális hatalom volt, amely hit a tyrannissal való kapcsolatnak köszöni eredetét, és ezért aztán többé nem a tyrannis megszüntetése, hanem inkább Athén hatalmi állásának meg alapítása közvetlenül a perzsa háború után a delosi szövetség által tűnt fel a spártai fenhatóság lerázásának pillanata gyanánt. Talán ezen az alapon mondatja Thukydides is az athéni Euphemossal a kamarinaiaknak: «Καὶ μετὰ τὰ Μηδικὰ ναὺς κτησάμενοι τῆς μὲν Λακεδαιμονίων ἀρχῆς καὶ ἡγεμονίας ἀπηλλάγημεν, οὐδὲν προσηκόν μᾶλλον τι ἐκείνους ἡμῖν ἢ καὶ ἡμᾶς ἐκείνοις ἐπιτάττειν»,¹ ha ugyan Thukydidesnek ez a kijelentése egyáltalában régiebb időre és nem egyszerűen csak Spártának a perzsa háborúk alatti vezető szerepére vonatkozik. Mindkét esetben tévednek azok, a kik Wilamowitz² nyomán ezzel Athénnek a peloponnesosi symmachiához való tartozását akarják bizonyítani. Így a Hippias visszahelyezésének kísérletéről szóló monda ép úgy, mint az annak kapcsán támadt legendák Spártának Athén feletti egykori hatalmáról vagy hatalmi törekvéseiről a históriából egyszerűen törleendőek.

¹ Thuk. VI. 82, 3.

² Wilamowitz: Aristoteles. u. Athen II. k. 78. l. 10. jegyzet.

Athén és Spárta viszonyának alakulásáról ismét csak az aiginai beavatkozás alkalmával hallunk és akkoriban ez a viszony már teljesen megváltozott. Aigina, mely ellenségeskedésben volt Athénnel, 191-ben meghódolt Perzsiának. miért is az athéniak «φοιτέοντες ἐς τὴν Σπάρτην κατηγόρουσιν τῶν Αἰγινιέων τὰ πεποιήκοισιν προδόντες τὴν Ἑλλάδα». Kleomenes spártai király ezen vádak hallatára «διέβη ἐς Αἴγινα. βουλόμενος συλλαβεῖν Αἰγινιέων τοὺς αἰτιωτάτους». Az aiginaiak a másik spártai királynak, Demaratosnak a tanácsára Kleomenesnek eme kísérlete ellen a legerélyesebben tiltakoztak, «ἄνευ γὰρ μιν Σπαρτιητέων τοῦ κοινοῦ ποιεῖν ταῦτα, ὅπ' Ἀθηναίων ἀναγνωσθέντα χρέμασι ἅμα γὰρ ἂν μιν τῷ ἐτέρῳ βασιλείῃ ἐλθόντα συλλαμβάνειν».¹ Minthogy Kleomenes az előzmények után természetesen nem bírhatta rá Demaratost, hogy ő vele együtt követelje az aiginaiaktól a hűnösök kiszolgáltatását, őt letétette és a helyébe ültetett Leotychidassal együtt tért vissza Aiginába. Ekkor az aiginaiak «ἀμφοτέρων τῶν βασιλέων ἡκόντων ἐπ' αὐτοὺς ἐδικαίουν ἔτι ἀντιβαίνειν, ἐκείνοι τε ἐπιλεξάμενοι ἄνδρας δέκα Αἰγινιέων τοὺς πλείστου ἀξίους καὶ πλοῦτω καὶ γένει ἡγῶν . . . ἀγαρόντες δὲ σφᾶς ἐς γῆν τὴν Ἀττικὴν παραθήκην κατατίθενται ἐς τοὺς ἐχθίστους Αἰγινιήτησι Ἀθηναίους.»² Újabbban az a vélemény kezd kialakulni, hogy Athén is, Aigina is a spártai hegemonia alatt álló peloponnesosi szövetségnek tagja volt, hogy Athén Spártához mint vezető államhoz fordult és Spárta mint ilyen járt el Aigina ellen. Ámde nemcsak hogy forrásainkban semmi határozott és megbízható hír nincs arra vonatkozólag, hogy Athén bármikor is a spártai hegemonia alatt álló symmachiának tagja volt, hanem még ahhoz is alapos kétség fér, vajon Aigina akkor már tagja volt-e a nevezett symmachiának. Ezt az utóbbit ugyanis abból következtetik, hogy Aigina Kleomenesnek Argos elleni hadjáratában hajókat bocsátott rendelkezésre. Csakhogy Swoboda Henrik³ azt igyekezett kimutatni, hogy azok az aiginai

¹ Herod. VI. 49. 50.

² U. o. VI. 73.

³ Swoboda: Epigraphisch-historische Beiträge. Archaeol. Epigr. Mittheil. aus Öst.-Ung. 1897. évf. 144—148. l.

hajók, a melyek Kleomenesnek Argos ellen induló seregét átszállították, az ugyanebben a hadműveletben részt vett sikyoni hajókhoz hasonlóan nem ezen két állam által symmachia szerződés alapján kiállított, hanem csak Kleomenes által hadseregszállítás céljából erőszakkal lefoglalt hajók voltak, sőt Aigina még 488/7-ben sem volt szövetségben Spártával, mert különben az argosiak alig segítették volna az aiginaiakat, mint legnagyobb ellenségük szövetségését. Athén ellen, noha ők az Argos ellen nyújtott segítség miatt rájuk kirótt bírságot sem fizették meg. Bár, a mi az utóbbi illeti, Aigina megsegítése Argos által 488/7-ben, különösen ha a bírság megfizetésének megtagadása az aiginaiak által a hajók erőszakos lefoglalásával indokoltatott, abban az esetben is magyarázható volna, ha Aigina ekkor már a peloponnesosi szövetség tagja, miután ez időtájt a viszony Aigina és Spárta között a szövetség ellenére is, az utóbbinak Athénbarát és perzsaellenes politikája miatt esetleg elhidegülhetett és a segítséget az argosiak Aiginának nem mint Spárta szövetségésének, hanem esetleg csak mint perzsabarátnak, a perzsaellenes Athénnel szemben nyújtották, másrésről azonban az, a mit Swoboda a hajók kikényszerítéséről mond, elég plausibilisnek látszik és így legalább is nem tekinthető hebizonyítotttnak az, hogy Aigina ekkor már tagja volt a peloponnesosi szövetségnek. Kleomenes beavatkozása pedig egyáltalán nem teszi szükségessé ennek feltételezését. Igaz ugyan, hogy az aiginaiak, mikor mind a két spártai király jelent meg körükben és jövendő maguktartását illetőleg tússokat követelt, mikor a két királynak együttes megjelenése nyilvánvalóvá tette előttük, hogy Spárta, mint állam, egyöntetűen sürgeti a követelés teljesítését, egy pillanatig sem vonakodtak megtenni azt, a mit Spárta parancsolt, ámde alig hihető, hogy az aiginaiak egyedül csak Spárta kivánságára való tekintetből önkényteljesítették volna azt, a minek teljesítését előbb megtagadták, a nélkül, hogy megvizsgálták volna, vajon Spártának kivánsága jogosult-e, miként előbb megvizsgálták, vajon Kleomenes kivánsága egyszersmind Spárta kivánsága-e.

Legalább is valószínűbb, hogy az aiginaiak akkor csupán a kényszerhelyzet felismerése miatt teljesítették a kíván-ságot, mert tudták, hogy a teljesítés megtagadása a fegyveres erő beavatkozását vonja maga után, melynek ők nem lesznek képesek ellenszegülni, míg ezzel szemben az első felszólításkor még azt vélték remélhetni, hogy még vonakodás esetében is ilyen fegyveres erőnek beavatkozása el fog maradni. Herodotosból tudjuk, hogy mikor Kleomenes Demaratossal az Athén elleni háborúban összeveszett «ἐπέθη νόμος ἐν Σπάρτῃ μὴ ἐξεῖναι ἔπεσθαι ἀμφοτέρους τοὺς βασιλέας ἐξιούσης στρατιῆς.»¹ Ha tehát Kleomenes az első felszólítás alkalmával sereg élén jelent meg Aiginában, Demaratos őt nem kísérhette el útján és így az őt kísérő sereggel tekintet nélkül Demaratos állásfoglalására, Kleomenes maga rendelkezett. Már pedig ha Kleomenes akkor sereggel, illetőleg megfelelő sereggel rendelkezik, az aiginaiak vonakodása után bizonyára nem tért volna az ellenállás letörésére tett mindennemű kísérlet nélkül szégyenszemre vissza Spártába, hogy királytársának beleegyezését megnyerje. Kleomenes tehát nem rendelkezett megfelelő haderővel és így a spártaiaktól valószínűleg nem is volt megbizva, hogy szükség esetén az aiginaiak ellen háborút is viseljen. Már pedig ha Demaratos nem is akadályozhatta meg azt, hogy Kleomenes a rendelkezésére bocsátott haderővel az aiginaiakat megtámadja, alighanem módjában volt megakadályozni azt, hogy Spárta Aiginának hadat izenjen és a hadsereg élén Kleomenest küldje ellene. Kleomenes tehát csak fenyegetődött a háborúval arra az esetre, hogy ha az aiginaiak vonakodnának a bűnösöket kezesekül kiszolgáltatni, a nélkül, hogy módjában lett volna vonakodás esetében a fenyegetést azonnal valóra is váltani. Az aiginaiak pedig azt remélték, hogy neki ez az utóbbi egyáltalán nem fog sikerülni. Sőt csupán fenyegetődzéssel járt együtt Kleomenesnek második fellépése Aiginában is, mert ha vonakodás esetében a fenyegetésnek azonnali foganatosítására gondolt

¹ Herod. V. 75.

nem kellett volna magával vinnie Leotychidast. A különbség csak az volt, hogy akkor az aiginaiak nem reméltek többé azt, hogy vonakodásuk esetén a hadüzenet és utána a háború elmaradhat és azért a fenyegetés elhangzása után azonnal teljesítették Kleomenes követelését. Tehát a túszokat nem azért adták, mert a peloponnesosi symmachia tagjai voltak és mert Spárta, mint a peloponnesosi symmachia vezérállama őket követelte tőlük, hanem csupán azért, mert tudták, hogy Spárta, akár szövetségben volt vele, akár nem, olyan hatalmas, hogy minden ellenszegülés csak romlást hozhat rájuk és mert attól féltek, hogy vonakodás esetén Spárta okvetlenül háborút viselne ellenük. Tehát az aiginaiaknak akkori eljárása egyáltalán nem teszi szükségessé annak feltételezését, hogy Aigina akkoriban a peloponnesosi symmachianak tagja volt és Spárta tőle, mint ilyenről, követelte a túszokat. Sőt a követelés még könnyebben válnék érthetővé, ha Aigina akkoriban még semmiféle szövetségben nem lett volna Spártával. ellenben Athénnek lett volna olyan symmachia szerződése Spártával, a mely az utóbbit arra kötelezi, hogy őt más állammal és így Aiginával szemben is támogassa. Ámde az Athén és Aigina közti viszony története a marathoni csata után azt mutatja, hogy Athén és Spárta között ilyen szerződés nem volt. Továbbá, ha Spárta kötelezve van Athén megsegítésére, Demaratos alig szegülhetett volna hatékonyan ellene a segítség megadásának, úgy hogy letétele alig vált volna szükségessé. Sőt épen az a körülmény, hogy az esetleges hadüzenetnek lehetővé tételéhez szükséges volt Demaratosnak az elmozdítása a királyi trónról, azt mutatja, hogy az Aiginának szóló esetleges hadüzenetnek a fennálló szerződésekben semminemű alapja nem volt. Végül 462-ig Athén és Spárta együtt csak a perzsák és a nekik meghódoltak ellen viseltek közös háborút. Így valószínűbbé válik Macan¹ feltevése: «that there was already existing a *συνμαχία*, or at least an

¹ Macan : The fourth fifth and sixth books of Herodotus. II. 101.

ἐπιμαχία ἐπὶ τῷ Μήδῳ between Sparta and Athens», a melyet Athén nem sokkal ezelőtt, tekintettel a perzsák részéről fenyegető veszélyre, Spártával kötött és hozzátehetjük, hogy talán ennek a mintájára alakult később a perzsák elleni hellén szövetség. Egy ilyen perzsaellenes szövetség nem rótt épen direct kötelezettséget Spártára, hogy Athén érdekében Aiginának hadat üzenjen és így Demaratosnak könnyen sikerülhetett volna a hadüzenet megakadályozása. Másrésztől azonban Kleomenes is arra hivatkozhatott, hogy Spártának e szerződés alapján meg kell akadályoznia azt, hogy az aiginaiak Perzsiát Athén ellen segítsék. Egy ilyen akkor ἐπὶ τῷ Μήδῳ kötött συμμαχία vagy ἐπιμαχία nagyon valószínűvé válnék, ha igaz volna az a Herodotosnál található mese, hogy Dareiosnak földet és vizet kívánó követeit az athéniek a Barathronba dobták, a spártaiak pedig «ἐς φρέαρ ἐσβάλοντες ἐκέλευον γῆν τε καὶ ὕδωρ ἐκ τούτων φέρειν παρά βασιλέα». ¹ Hogy mikor történt ez, azt Herodotos nem említi meg, de a modern írók alighanem helyesen hozzák az esetet összefüggésbe Dareiosnak 491-diki követküldésével, melyről Herodotos másutt ² emlékszik meg. Csakhogy a pontos időrendbeni elhelyezés így is kissé nehéz. Nem valószínű ugyanis, hogy a követgyilkosság Spártában Demaratos letétele előtt történt. Igaz ugyan, hogy Demaratos személyes motívumok, Kleomenes elleni gyűlölsége, az athéni pártokhoz való viszonya is arra készíthették, hogy Kleomenesnek Aigina elleni fellépését megghiúsítani igyekeztek. Ámde ellenkezése alighanem csak akkor lehetett olyan veszélyes, hogy Kleomenes terveinek keresztülviteléhez Demaratos letétele vált szükségessé, ha az utóbbi az említett terveknek Spártára nézve veszedelmes következményeire utalhatott. Így legalább valószínű, hogy Demaratos arra figyelmeztethette honfitársait, ne ingereljék fel maguk ellen a perzsákat és Kleomenes attól tarthatott, hogy e figyelmeztetésnek fogamatja lesz. Ilyen figyelmeztetésnek persze a követgyil-

¹ Herod. VII. 133.

² V. 48.

kosság után már nem volt helye. Tehát azt kellene feltételeznünk, hogy a perzsa követek csak Demaratos bukása után jöttek Spártába. Csakhogy nehezen hihető, hogy a perzsák a leghatalmasabb államba csak olyan hosszú időre Aigina után küldtek követeket, a mi azonban azzal volna magyarázható, hogy a perzsák eleinte Spártával egyáltalán nem törődtek és csak Kleomenes aiginai fellépésének hatása alatt határozták el magukat követküldésre, a mely aztán már Demaratos bukása után ért oly szomorú véget. Csakhogy a tényeknek illetén beállításánál inkább azt várnök, hogy Spárta és Athén csak akkor szövetkeztek a perzsák ellen és így ez a szövetség még nem szolgálhatott Kleomenes aiginai fellépésének alapul. Különben maguknak a követgyilkosságoknak a megtörténtével szemben is már régibb idők óta kételyek merültek fel. Így az athéni gyilkosságot a modern írók közül egyes régiebbek is, mint pl. Duncker,¹ kétségbe vonták, a miben őket az újabbak többnyire követik. És meg kell vallanunk, hogy az ez ellen felhozott érvek alaposaknak látszanak, bár Meyer² mind a két gyilkosságot megtörténtnek, sőt még 492-ben Mardonios hadjárata előtt megtörténtnek hiszi, a mit azonban a spártai követgyilkosságra nézve már az imént közölt megfontolás is valószínűtlenné tesz. A mi ennek a spártai követgyilkosságnak megtörténtét illeti, ez ellen kevesebb oldalról merült fel kétség, bár itt is Macan³ számbavehető ellenérveket hozott fel és Beloch,⁴ a ki magát a követgyilkosságot igaznak tartja, legalább azon a véleményen van, hogy az csak Xerxes követküldése alkalmával történt és tévesen tétetett Dareios korába. Az ok, a melyet e mellett felhoz, hogy t. i. «damals handelte es sich ja gar nicht um die Unterwerfung Griechenlands, sondern nur um die Bestrafung von Athen und Eretria» nem teljesen meggyőző ugyan, mégis nehezen hihető, hogy ha a spártaiak Dareios követei-

¹ Duncker: G. d. A. VII. 108. 1. jegyzet.

² Meyer: G. d. A. III. k. 187. §. 318., 319. 1.

³ Macan: i. h. II. 99., 100. 1.

⁴ Beloch: G. G. II². k. 1. r. 41. 1. jegyzet.

vel olyan csunyán bántak volna, miképen terjedhetett el az a felfogás, hogy Datis bevallottan csak Athén és Eretria megfenyítése végett viselt háborút. Így arról az eseményről, a mely leginkább szólna a mellett, hogy Spárta már ekkor, mint a perzsák szenvedélyes ellensége, Athénnel szövetséget kötött ellenük, kétes marad, vajon egyáltalán Marathon elé teendő-e. De még ha így is volna, sőt épen ha így volna, mint említettük, könnyen lehetséges, sőt valószínű, hogy a perzsaellenes szövetség megkötése csak Kleomenesnek aiginaí fellépése, legalább első fellépése után történt és így a szövetségi szerződés az eljárásnál alapul nem szolgálhatott. Sőt egy további megfontolás még azt is kétségessé teszi, vajon a mikor Kleomenes a túszokat az aiginaiktól követelte és átvette, azt formailag azért tette-e, mert az aiginaiak a perzsáknak meghódoltak. Hogy tényleg azért tette, mert az aiginaiak meghódoltak és így attól kellett tartani, hogy a perzsákat meg is segítik az athéniakkal szemben, hogy tehát a lényegben Herodotosnak igaza van, ahhoz alig fér kétség. Kétes csak az lehet, vajon ezt Kleomenes így nyíltan megvallotta-e, vajon nem igyekezett-e ezt a tényt elhomályosítani. Már régen feltűnt, hogy Kleomenes a túszokat Athénnek adta át megőrzés végett. Ha Kleomenes és Leotychidas a túszokat csak azért szedték, hogy Aigina a perzsáknak ne segítsen, a túszok a perzsa veszély elmúltával visszaadandók lettek volna. Leotychidas csakugyan visszakövetelte őket, ámde az aiginaiak az athéniaknak ellenségei is voltak és így az utóbbiak a követelés teljesítését formális ürügy alatt megtagadták. Kleomenes tudhatta, hogy ez lesz a túszok átadásának a következménye. Miért nem tartotta tehát őket magánál? A rendes magyarázat nem elégíthet ki. Közvetlenül a trónváltás után Kleomenes posztiója annyira szilárdnak tűnhetett fel, hogy a túszokkal Spártában legalább is oly biztos rendelkezett mint Athénben. Ámde már fentebb láttuk, hogy Demaratos alighanem attól óvta, vagy akarta óvni a spártaiakat, hogy a perzsákat maguk ellen ingereljék. Nem volna-e akkor lehetséges, hogy Kleomenes is, habár

szemben Demaratossal, felismerve Athén leigázásának végzetes következményeit, az utóbbit ellenállásban tőle telhetőleg támogatni igyekezett, óvakodott a perzsákat direct provocatióval egyenesen Spárta ellen ingerelni és így esetleg őket nagyobb előkészületek megtételére is ösztönözni? Ezért talán csak, mint Athén privat ellenségeitől, szedte az aiginaiaktól a túszoikat és adta őket át az athénieknek, mint privat ellenségeiknek, esetleg abban bizva, hogy a perzsa veszély elmúltával az athénieket fenyegetésekkel majd a túszoik visszaadására szoríthatja. Kleomenesnek ez az óvatos eljárása valószínűtlenné tenné a követgyilkosságnak az aiginai beavatkozás utáni, de a marathoni csata előtti megtörténtét is, bár lehetséges, hogy az Kleomenes akarata ellenére a népharag spontán megnyilatkozásoként ment végbe. Minthogy azonban a fentiek szerint valószínűtlen, hogy Athén és Spárta olyan szövetségben voltak egymással, mely az utóbbit Athénnek bármely ellenséggel szemben való segítségnyújtásra kötelezte, Kleomenes eljárása Aiginával szemben egyszerűen egy Athénnek tett privat szivességnak tűnhetett fel, a mi esetleg még növelte Demaratos kilátásait sikeres ellenállásra, úgy hogy annál szükségesebbé vált ürügyet keresni letételére. Hogy Spárta, ha a döntő factorok részben abban a tudatban, hogy az Spárta szempontjából is helyes, egyértelműen mellette voltak, minden szerződésbeli kötelezettség nélkül is tettek ilyen privátszivességet Athénnek, ez alig vonható kétségbe: formailag az ilyesmire ürügy mindig könnyen akad. Ámbár tehát az aiginai esetből kifolyólag Athén és Spárta között valamely szerződéses viszony biztonsággal nem mutatható ki, a barátság a két állam között, a perzsa veszélyre való tekintetből újra helyreállt, a minék útját részben alighanem az Alkmaionidáknak háttérbe szorítása egyengette.

Mikor a spártaiak az aiginaiakkal szemben követelt eljárásukkal az athénieknek akkora szivességet tettek, ezt mint láttuk, a perzsák részéről őket is fenyegető veszedelemre való tekintettel tették, abban a tudatban, hogy Athén leigázása után Spárta is csak nehezen tarthatná meg füg-

getlenségét. Annak előtte az iónok kétszer is kértek tőlük segítséget a perzsákkal szemben és ők a segítséget mindkét ízben megtagadták. Helyesen-e vagy helytelenül, de meg voltak győződve arról, hogy a már régóta idegen járom alatt nyögő távoli Ióniának a perzsák általi leigázása rájuk nézve közvetlen veszedelmet nem jelent. Athén már egészen a közelben, a görög continensen feküdt, honnan Spártába szárazföldön is el lehetett jutni. Azonfelül időközben az Aigei tenger szigetvilága is meghódolt a perzsáknak és a hatalmas perzsa flotta azt a perzsa birodalomnak integrans részévé avatta, úgy hogy Attika e birodalom tőszomszédságába került. A veszedelmet előre nem látni lehetetlen volt. A veszedelem azonban nemcsak Spártát fenyegette, hanem egész Hellast. Ámde imminenssé csak oly rövid ideje vált, hogy az egységes ellenállás gondolata nem tudott kifejlődni. Az egyes államok közti szertehúzódság, az általánosan elterjedt meggyőződés, hogy az ellenállás megkísérlése úgysis hiábavaló és hogy legjobb mindent a sorsra bízni, az egyes államok polgáraiban a kis államisággal kapcsolatos szűk látókör és szűkkeblűség által táplált aggodalom, hogy másokért életüket kockáztatva, a saját hazájukat veszíthetik el, a mely Herodotos szerint a xerxesi hadjárat idejében is feléledt, azt eredményezték, hogy Athén nem is kért és nem is várt mástól segítséget, mint egyedül Spártától. Ekkor volt először arról szó, hogy Athén és Spárta együttesen harcoljanak a perzsák ellen és megakadályozzák azt, hogy az utóbbiak megvehessék lábukat a görög continensen. A perzsa hadsereg Marathon közelében szállt ki a hajókról Attika földjére. «*Ἀθηναῖοι δὲ ὡς ἐπύθοντο ταῦτα, εἰβόηθον καὶ αὐτοὶ εἰς τὸν Μαραθῶνα.*»¹ «*Καὶ πρῶτα μὲν ἐόντες ἐν τῷ ἄστεϊ οἱ στρατηγοὶ ἀποπέμπουσι εἰς Σπάρτην κήρυκα Φειδιππίδην.*»² Ez a Pheidippides vagy talán helyesebben Philippides³ «*δευτεραίος ἐκ τοῦ Ἀθηναίων ἄστεος ἦν ἐν Σπάρτῃ, ἀπικόμενος δὲ ἐπὶ*

¹ Herod. VI. 103.

² U. o. VI. 105.

³ Busolt: G. G. II^a. k. 579. I. 2. jegyzet.

τοὺς ἄρχοντας ἔλεγε· «ὦ Λακεδαιμόνιοι, Ἀθηναῖοι ὑμῶν δέονται σφίσι βοηθῆσαι καὶ μὴ περιθεῖν πόλιν ἀρχαιοτάτην ἐν τοῖσι Ἑλλησι δουλοσύνη περιπεσοῦσαν πρὸς ἀνδρῶν βαρβάρων· καὶ γὰρ νῦν Ἑρέτρια τε ἠνδραπόδισται καὶ πόλι λογίμῳ ἢ Ἑλλάς γέγονε ἀσθενεστέρα.» ὁ μὲν δὴ σφι τὰ ἐντεταλμένα ἀπήγγελλε, τοῖσι δὲ ἕαδε μὲν βοηθῆειν Ἀθηναίοισι, ἀδύνατα δὲ σφι ἦν τὸ παρατίκα ποιῆειν ταῦτα, οὐ βουλομένοισι λύειν τὸν νόμον· ἦν γὰρ ἵσταμένον τοῦ μηνὸς εἰνάτη, εἰνάτη δὲ οὐκ ἐξελεύσεσθαι ἔφασαν μὴ οὐ πλήρης ἐόντος τοῦ κύκλου.»¹ Így természetesen elkésnek. A marathoni csata nélkülük zajlik le. Utána «Λακεδαιμονίων ἦγον ἐς τὰς Ἀθήνας δισχιλίοι, ἔχοντες σπουδῆν πολλὴν καταλαβεῖν, οὕτω ὥστε τριταῖοι ἐκ Σπάρτης ἐγένοντο ἐν τῇ Ἀττικῇ. ὕστεροί δὲ ἀπικόμενοι· τῆς συμβολῆς ἰμείροντο ὅμως θεήσασθαι τοὺς Μήδους· ἐλθόντες δὲ ἐς τὸν Μαραθῶνα ἐθεύσαντο. μετὰ δὲ αἰνέοντες Ἀθηναίους καὶ τὸ ἔργον αὐτῶν ἀπαλλάσσαντο ὀπίσω.»¹ Mint látjuk, Herodotos szerint Philippides, mikor a spártaiaktól segítséget kér, mindenféleire hivatkozik: Hellasra, Eretriara, Athén régiségére, csak egyre nem hivatkozik, valamely megállapodásra vagy szerződésre, a mely Spártát a segítségadásra kötelezte. Ez legalább is azt mutatja, hogy Herodotos ilyent nem ismert, sőt az ő véleménye szerint ilyen nem is létezett. Hogy csakugyan tényleg nem létezett, azt természetesen nem bizonyítja. Busolt erre vonatkozólag azt jegyzi meg: «Es ist höchst unwahrscheinlich dass die Athener ohne irgendwelche vorangegangene Verhandlungen und Verabredungen erst im letzten Augenblicke die Spartaner um Hilfe baten. Bestand dagegen zwischen beiden Staaten eine Epimachie, die wie gewöhnlich, zur Hilfeleistung im Falle unmittelbarer Verletzung des Gebietes verpflichtete, so würde der Bündnisfall nicht vor der Landung der Perser in Attika eingetreten und die erst dann erfolgende Absendung des Boten durch die Strategen vollkommen erklärlich sein.»² Hogy Spárta csakugyan már előzőleg ígért segítséget a legnagyobb mértékben való-

¹ Herod. VI. 106.

² U. o. VI. 120.

³ Busolt: G. G. II². k. 579. l. 3. jegyzet.

színű, mert különben érthetetlen volna, miért fordult Athén egyedül ő hozzá ilyenért, s nem a közelebbi szomszédokhoz, még a vele barátságos viszonyban levőkhöz, mint pl. Korinthoshoz sem. Ámde hogy milyen formában igérete Spárta ezt a segítséget, alig lehet megállapítani. Abban Busoltnak tökéletesen igaza van, hogy habár Herodotos ezt nem mondja meg határozottan, Philippides csak a perzsáknak marathoni partraszállása után küldetett el, mert előbb csakugyan nem lett volna szükség ekkora futási teljesítményre. Csakhogy előbb sok értelme sem volt a sürgős segítségkérésnek. Hiszen előbb teljes biztonsággal még azt sem lehetett tudni, vajon a perzsák egyáltalán Attikába jönnek-e, azt pedig, hogy Attikába szándékoznak jönni, már jóval azelőtt tudták a spártaiak is. Tehát bárminő szellemesnek és plausibilisnek látszó is Busolt észrevétele, az Athén és Spárta közti megállapodás mineműségének megállapítására biztos alapot nem nyújt. Ámde ha Spárta, mint valószínű, mégis csak segítséget ígért Athénnek, bárminő formában is tette azt, miként történhetett akkor, hogy a spártai segédc csapatok elkéstek? A modern történészek közül egyesek azt, a mit erre vonatkozólag Herodotos mond, teljesen elfogadhatónak tartják, míg mások, miként Curtius, a spártaiakat szándékos habozással vádolják és az általuk vélelmükre felhozott törvényben vagy szokásban csak ürügyet látnak a segédc csapatoknak minél későbbi elküldésére. Csakhogy ha a sereg elküldésével szándékosan késlekedtek érthetetlen volna, miért sietne a végre mégis csak útnak indított sereg annyira, hogy emberfeletti gyorsasággal, Herodotos szerint három nap alatt megtette a Spártától Athénig terjedő utat. Ezért Meyer sem hiszi, hogy a spártaiak rosszindulatból késlekedtek; minthogy azonban, úgy látszik, a Herodotos által felhozott állítólagos törvényt ő sem tartja elég komoly motivumnak, azon a nézeten van, hogy azt csak Herodotos, vagy forrása találta ki a spártaiak eljárásának igazolására, mert a valódi okot nem ismerte és mind a mellett jó szándékukról meg volt győződve. «In Wirklichkeit bedarf das Ausbleiben der Spartaner gar keiner

Erklärung, sie sind gekommen, sobald sie konnten, haben aber zur Mobilmachung sechs Tage gebraucht. Dass ist gewiss nicht zu viel, beweist aber, wie wenig man für den Ernst der Situation vorbereitet war.»¹ Csakhogy ezzel újabb vádat emelünk a spártaiak ellen, midőn róluk azt tételezzük fel, hogy gondtalanul szemlélték a perzsák közeledését és csak az athéniek sürgetésére az utolsó pillanatban helyezték készenlébbe azt a csapatot, a melyet az athéniek segítségére küldeni szándékoztak. Erre a vádra pedig szükség nincsen. Az athéniek, mint láttuk, Philippidest akkor indították útnak, mikor a perzsáknak marathoni partraszállását hírül vették. Philippides az utat Spártáig két nap alatt tette meg. Arra vonatkozólag, hogy hány nap kellett a spártai segédc csapatoknak ezen út megtételéhez, Beloch helyesen jegyzi meg: «Dass die Spartaner die reichlich 200 Km, zum Teil auf schlechten Bergpfaden, von Sparta nach Athen nicht, wie Herodotos will, in drei Tagen zurücklegen konnten, bedarf keiner Bemerkung; sie hatten allermindestens 5 Tage nötig».² Tehát ha a spártaiak csak akkor indították útnak a segédc csapatot, mikor a perzsák partraszállásáról értesültek, ez a csapat a partraszállás után legkorábban 7—8 nap múlva érkezhett Marathonhoz. Így a perzsáknak, ha akarták, elég idejük volt a csatát a segédc csapatok megérkezése előtt megvívni, még akkor is, ha a segédc csapat a hír vétele után azonnal útnak indult volna. Az elindulás késleltetésének csak az volt a következménye, hogy a marathoni csata néhány nappal később történt, mint akkor történt volna, ha a segédc csapat azonnal elindul. A spártaiak nagyon jól tudhatták, hogy ha a perzsák minden áron még az ő segédc csapatuk megérkezése előtt megakarnak ütközni, ők nem erőszakolhatják ki, hogy az ütközetben részt vegyenek. Ilyen körülmények között könnyen lesz érthetővé, ha ők, a kik, miként az pl. Kleomenesnek argosi hadjáratából is kitűnik, igen habonásak voltak,

¹ Meyer: G. d. A. III. k. 193. §. 330. I. jegyzet.

² Beloch: G. G. II². k. I. r. 22. I. 2. jegyzet.

egy esetleges babona miatt késtek. Vád legfeljebb azért érheti őket, hogy miért nem küldtek már jóval előbb segítséget Athénnek. Ámde eljárásuk ebben a tekintetben is menthető, mert mint fentebb említettem, a perzsák partraszállása előtt biztosan még azt sem lehetett tudni, vajon a perzsák csakugyan Athént szándékoznak-e megtámadni. Hiszen még akkor élénk emlékezetben lehetett, hogy Megabates, mikor 499-ben elhagyta Miletost, azt híresztelte mindenfelé, hogy a Hellespontos felé indul és csak mikor már Chiosba érkezett, változtatott hirtelen irányt és Naxos ellen fordult, melyet így akart meglepni.¹ Nem lehetett-e akkor attól tartani, hogy a perzsák most is csak azért híresztelték Athén megbüntetését háborús cél gyanánt, hogy a görögöket tévútra vezessék és ők azalatt a görög continensnek valamely másik pontján a lakosságot meglepve vessék meg a lábukat? Hiszen a spártaiak tulajdonképen még a partraszállás után sem lehettek teljes biztosságban, vajon mialatt ők az athénieknek segítségére sietnek, nem kötnek-e ki a perzsák Marathontól elvitorlázva a Peloponnesosnak valamely alkalmas pontján, hogy onnan egyenesen Spárta ellen vonuljanak, a mi talán részben arra készítette őket, hogy csak 2000 embert küldjenek Athénbe. Mert helyesen jegyzi meg a Pseudoxenophon-féle Athenaion politeia szerzője «a tenger urairól» παραπλεῖν γὰρ ἔξεστι ὅπου ἂν μηδεις ἢ πολέμος ἢ ὅπου ἂν ὀλιγοι, ἐὰν δὲ προσίωσι, ἀναβάντα ἀποπλεῖν».² Az a körülmény, hogy egészen biztosan nem lehetett tudni, hol lesz leginkább szükség a spártai segítségre, tette nehezzé az együttes védekezést. Az az aggodalom, a mely Herodotos szerint közvetlenül a salamisi ütközet előtt a peloponnesosiakat megszállta, hogy másokért harczolva, saját otthonukat elveszithetik, ekkor némileg jogosult volt. De ha a spártaiak elkésése így némileg igazolható is, bizonyára nem volt az athénieknek szükségük arra, hogy a mint azt Wilamowitz gúnyosan megjegyzi,³ magukat előttük

¹ Herod. V. 33.

² Xenoph. Ath. pol. II. 4. ed Kalinka.

³ Wilamowitz: Aristoteles u. Athen. II. k. 85. l.

Roland szavaival excusálják: «Ach edler Vater, zürnt mir nicht, dass ich erschlug den bösen Wicht, derweil ihr eben schliefet». A spártaiak bizonyára őszintén örültek, hogy Athén megmenekült és épen nem sopánkodtak azon, hogy ez az ő beavatkozásuk nélkül történt. Ha nekik maguknak részt kellett venniök a veszély elhárításában, készek voltak arra is; mégis csak jobb volt rájuk nézve, hogy az odiumot a perzsákkal szemben mások viselték. A viszony Spárta és Athén között akkor kétségtelenül barátságos volt; de ez a baráti viszony önérdékből fakadt és az önérdék által szabott korlátok között maradt.

Ha így a Peisistratidák elűzésétől a Themistokles-féle flottatörvény megszavazásáig terjedő kort összefoglalólag áttekintjük, mindenekelőtt azt találjuk, hogy akkor Spárta és Athén közti hatalmi versengésről még nem lehet szó, mert ebben a korban Athén mint tengeri hatalmasság még nem jött tekintetbe és Spárta úgy katonai, mint politikai tekintetben annyira felette állt Athénnek, hogy kölcsönös irigységre vagy féltékenységre nem kerülhetett sor. Legfeljebb arra gondolhatnánk, hogy Spárta le akarta igázni Athént és ez a szándék az athéniakat akkora keserűséggel és gyűlölettel töltötte el Spártával szemben, hogy ez aztán a közöttük való viszonynak későbbi, Athén emelkedése utáni, alakulására is befolyással volt. Ámde a fentebb mondottakból kitűnik, hogy a spártaiaktól ilyen igazi hódító szándék Athénnel szemben távol állott. Az első beavatkozás alkalmával, mikor Hippias elűzését határozták el, jól tudták, hogy az athéni polgársággal egyáltalán nem kerülnek szembe, hanem csak a tyrannos testőrségével, személyes barátaival, zsoldosaival és idegen államok segédcsapataival. Az Alkmaionida hagyomány és Herodotos is úgy fogja fel ezt a beavatkozást, mint a mely Athén javára történt. Ha a felszabadítási szándék nem is fakadt teljesen önzetlen indokból, hanem a spártai befolyás terjesztését, vagy legalább idegen befolyás elhárítását czélozta, már a spártaiak hozó eljárása is, a mint azt fentebb magyarázni igyekeztünk, továbbá Hippiasnak csupán az athéniakkal való meg-

egyezése és az athéniaknak e megegyezés utáni teljes magukra hagyása, azt mutatja, hogy Spárta nem szándékozott főnhatóságát Athénre rácrószakolni. Hogy mennyire húzódozott Spárta akkor még a Középhellas ügyeibe való erőszakos beavatkozástól, Plataiai esete is mutatja, különösen, ha az a Hippias elleni hadjárat idejére volna teendő.¹ Plataiait persze leginkább azért nem vette védelmébe, mert ez Thebaival háborúba keverte volna, miképen Athén, a mely ezután ezt a védelmet elvállalta, e miatt csakugyan háborúba bonyolódott Thebaival. Hogy a spártaiak Athén iránti rosszindulatból tanácsolták a plataiaiabelieknek, hogy hozzája forduljanak segítség végett, természetesen csak athéni részről később hangoztatott gyanusítás, még pedig alaptalan gyanusítás, mert utóvégre is az athéniaknak módjukban volt a segítséget a spártaiakhoz hasonlóan megtagadni. A mi a spártaiaknak második beavatkozását, t. i. az Isagoras érdekében történtet illeti, itt tekintetbe jön, hogy a spártaiak ekkor az athéniakat már az első beavatkozás következtében hálára kötelezettnek tarthatták és így magukat némileg az állam ügyeibe való beavatkozásra feljogosítva érezték. Hogy ezt a beavatkozást Herodotos ellentétben az elsővel károsnak mondja, az Alkmaionida hagyomány szempontjából ítélkező író részéről csak természetes. Külömben lényegileg a két beavatkozást ő is egyenlőnek minősíti és a második beavatkozáson például egyáltalán nem akadna fenn, ha az véletlenül Kleisthenes érdekében történt volna. Pártviszályokba való beavatkozásnak tekintendő mind a kettő, mert utóvégre Hippiasnak is voltak párthivei és a felszólítás a beavatkozásra az ő politikai ellenfeleitől indult ki. Azonban volt a két beavatkozás között fontos különbség is. Míg Hippias mellett a polgárság köréből alig fogott valaki fegyvert a spártaiak ellen, Kleisthenes körül Isagoras néhány párthivének kivételével az egész polgárság sorakozott az idegen beavatkozás meggátlása végett. Ekkor való-

¹ Bár lehetségesnek tartom, hogy Thukydidesnél a 93 év helyett 83 irandó, határozott állást foglalni nem merek

sággal szembe került Spárta, mint állam Athénnel, mint állammal. Csakhogy épen ekkor tűnt ki, hogy Spárta nem akart Athénnel, mint állammal szembeszállni. Mihelyt látta, hogy Isagorasnak nincs talaja magában Athénben, lemondott tervéről és noha a siker kilátásával mehetett volna a harcba, a talán először a korinthisiak által kifejezett aggodalmak hatása alatt, a melyeket azonban alighanem legalább Demaratos is magáévá tett, elállt szándékától. Spárta ekkor tulajdonképen azt mutatta, hogy nincsen hódító szándéka és ezzel hálára kötelezte Athént. Mind a mellett érthető, ha ez a beavatkozási kísérlet némi feszültséget szült. De ez a feszültség is inkább csak az Alkmaionidákra és Kleomenesre szorítkozott és jelentőséget ennek csak az a körülmény kölcsönzött, hogy épen ők voltak akkor hatalmon Athénben, illetőleg Spártában. Ha Kleomenes haragot tartott, ez érthető volna, mert hiúságát a kudarc sérlette, de hogy e miatt újabb beavatkozást készített elő, mint láttuk, alaptalan mese. Haragtartása mellett inkább az szól, hogy a teljes kibékülés Athénnel az Alkmaionidák háttérbe szorulásával egyidejűleg látszott bekövetkezni. Ez is azt mutatja, hogy nem Athénre, hanem csak az Alkmaionidákra haragudott. Még a Kleisthenes-féle demokratia sem bántotta, mert a mikor a kibékülés megtörtént, Kleisthenes alkotmánya érvényben volt. Állandóbb volt a néheztelet az Alkmaionidák részéről. Mikor a barátság Athén és Spárta között a legintensívebb, az Alkmaionidák háttérben vannak és a barátság Athén és Spárta között épen azóta bomlik meg, mióta Athénben Perikles befolyása felülkerekedik, a ki pedig az anyai részről az Alkmaionidákhoz tartozik és politikai örökösüknek tekintendő. Nincs tehát kizárva, hogy az Alkmaionidákban az Isagoras megsegítése miatti gyűlölet a spártaiakkal szemben tovább élt, örökségképen Periklesre szállt és mióta ő Athén politikai életének irányításában vezető szerepet kezdett játszani, Athén politikájában is jelentkezik, a mi viszont a spártaiak ellenszenvét is felébreszti Athénnel és ezen belül különösen Periklessel szemben, a kinek eltávolítását a peloponnesosi há-

ború estéjén követelik, úgy hogy illetéknépén az Isagoras korában támadt ellentét esetleg csakugyan némi hatással lehetett a Spárta és Athén közti későbbi viszályra. Ez a magángyűlölség azonban bizonyára még Periklesben sem volt az egyedüli vagy főmozgató erő, az Alkmaionidák háttérbe szorulásától 462-ig terjedő időközben pedig egyáltalán nem juthatott érvényre. Nemcsak Spárta, hanem Kleomenes is teljesen kibékült Athénnel és a viszonyok úgy alakultak, hogy Spárta és Athén között érdekközösség támadt, a mely szoros barátságban nyert kifejezést. Perzsia az ión lázadás leveretése után korlátlan úrrá lett az Aegei tengeren. A szigetek neki kardcsapás nélkül meghódoltak. Most már arra gondolt, hogy a görög szárazföldön is megvesse a lábát. A mi a naxosi hadjárat idejében csak merész ötletnek tűnt fel, most könnyen megvalósítható czélként lebeghetett szemei előtt. És mikor a szárazföldön akarta megvetni a lábát, figyelme első sorban Attikára irányult, a melyet már a naxosi hadjárat idejében is erre a czélra magának kiszemelt. Athén az akkori terv miatti bosszúból támogatta volt az iónokat és ez most Perzsiának jogczímet adott az ellene indítandó háborúra, a jogczímnnek ez a hangoztatása pedig Athén elszigetelését czélozta, mert ezáltal úgy lehetett a dolgot feltüntetni, mintha csak az ellene áskálódó államoknak kellene félniök Perzsiától. Az elszigetelést el is érte. Csak Spárta látott tovább, tudván azt, hogy ha egyszer a perzsa Attikába befészkelődik, onnan könnyen kiterjesztheti hatalmát, felhasználva az egyes államok közti ellenségeskedést, a mi Argosra való tekintettel különösen reá válhatnék végzetessé. Így Spárta belátta, hogy érdeke követeli Athén perzsa uralom alá jutásának megelőzését. Ezért ígért segítséget és támogatta Athén ellenállási szándékát, ezért igyekezett Aigina részvételét az Athén elleni perzsa háborúban megakadályozni. De más részről óvatos volt a segítségnyújtással, nehogy a perzsák dühét Athén helyett maga ellen ingerelje, nehogy Athénnek esetleges bukása őt is magával rántsa. A legjobb volt, ha Athén maga képes az ellenállásra. És Athén erre csakugyan képesnek

bizonyult, mert kitünt, hogy Perzsia nem tudott a tengeren akkora sereget szállítani, mely számbeli túlsúlyával az ügyes vezetés alatt harczoló görög hoplita sereget legyőzheti. A marathoni csata után Perzsia hódító szándékának megvalósulása még nehezebbé vált, mert belátta, hogy Spárta részéről is ellenállásra kell számítani, minthogy az athéniak sikere megmutatta a spártaiaknak, hogy a küzdelmet a perzsákkal fölvehetik. Másrészt a perzsák a vállalattal nem hagyhattak fel teljesen, mert nem engedhették meg, hogy míg az övék volt az Aegei tenger szigetvilága és északi meg keleti partvidéke, csak épen a nyugati ne legyen az övék, sőt ott független győztes államok legyenek, a melyek onnan az Aegei tengeren gyakorolt uralmukat mindig zavarhatták. A perzsa nem ismert sem állandó hadsereget, sem állandó flottát és így az említett államok függetlenségének megmaradása esetében folytonos elpártolásokkal és harczokkal kellett volna számolnia. Ezért nem hagyhatták büntetlenül Marathont, de belátták, hogy céljukat csak nagyobb szabású hadjárattal érhetik el. Ámde ilyenhez nagy előkészületekre, ezekhez pedig tekintettel az imént említett hadszervezetükre hosszú időre volt szükségük. A mikor pedig végleg elkészültek, az egyiptomi lázadás leverésére kellett a felkészült haderőt felhasználniok és azután az előkészületeket újból megkezdeniök. Ez tíz évi időnyereséget jelentett Hellasnak. És ez az időnyereség volt az, a mi Hellas ellenállását lehetővé tette. Ha Perzsia Hellast 489-ben olyan haderővel támadja meg, mint 480-ban, ellenállásról szó sem lehetett volna. A mi Hellast elsősorban ellenállásra képesítette, az az athéni flotta volt, a mely 480-ban még alig létezett. Az időt tehát elsősorban Athén használta fel, megteremtven a védelmi háborúnak leghatásosabb eszközét. Ez érthető is, mert Athén volt a legközvetlenebbül fenyegetett állam, a mely a marathoni győzelem által a legjobban ingerelte maga ellen a perzsákat. Az athéniak tisztában voltak vele, hogy az állam hadi erejét nagyban kell fokozniok, ha az újabb támadással is megbirkózni akarnak. Athén haderejét szárazföldön fokozni alig

lehetett, minden a tengerre utalt. Themistokles már 493/2-ben megmutatta az utat. Ez az út Spárta előtt akkor még nem nyílt meg és tulajdonképen mindig zárva maradt. Spárta államszervezete miatt nem szerezhette meg magának azt a hatalmi eszközt, a mi a perzsák legyűréséhez szükséges volt. Athén ezt megszerezte. Ámde a flotta megteremtése még Athén számára is kényes volt, mert a gazdagokra terhet rótt, így körükben elégtelenséget támaszthatott, a mi pedig épen perzsa támadás esetében veszélyessé válhatott. Talán Miltiades is kezdetben ellenszegült e tervnek, később a parosi hadjárat idejében alighanem maga is megvalósítani akarta azt, csak hogy a gazdagok megterhelése nélkül. Terve kudarcot vallott. Hozzájárult, hogy a perzsa támadásnak huzamos elmaradása a flotta gyarapítását és a gazdagok megterhelését céltalannak látszott feltüntetni. Azonban az aiginai hadjárat ürügyet, a laurioni ezüstművek felfedezése pedig anyagi eszközt is nyújtott a tervnek valószínűsítésére a gazdagok nagy megterhelése nélkül. Így meggyorsult Themistokles flottatörvénye 483/2-ben. Athén tehát egy új hatalmi eszköznek a birtokába jutott, olyanba, a milyennel Spárta egyáltalán nem rendelkezett. Spárta egyáltalán nem fokozta erejét, Athén a magáét az új eszköz által annyira fokozta, hogy mint egyenrangú fél lépett Spárta mellé. Hogy Spárta e miatt Athénnel szemben tiltakozott volna, erről mit sem tudunk. De nem is valószínű. A szárazföldön Athén ezentúl sem mérkőzhetett vele, a tengeren pedig akkor Spártának még semmi érdeke sem volt. Sőt ellenkezőleg, így jutott egy a perzsák elleni küzdelemben olyan szükséges eszközhöz, a milyent maga nem tudott megteremteni. Athén most már egyenrangú félként társulhatott Spártával a perzsák elleni küzdelemre. És a két állam ereje együttvéve akkora, hogy a többiek is szívesen és bizalommal csatlakoznak ehhez az ἐπὶ τῷ Μήδῳ kötött συμμαχία-hoz. Ámde most, mikor a két állam egyenlő értékű erőforrással rendelkezik, daczára a viszonyok által szükségessé vált együttműködésnek, már szó lehetne féltékenységről is. A forrásokban csakugyan szó is van ilyenről. Nézzük tehát,

hogy mekkora hitelt érdemelnek az erre vonatkozó adatok, mert bár azokat Meyer nagyobb részt megczáfolni igyekezett, a czáfolat nem látszik olyannak, hogy minden kételyt eloszlatna. Ha talán az utóbbi nem is sikerül, remélhetőleg még sem végzünk hiábavaló munkát egyes újabb mozzanatok figyelembe vételével.

HEINLEIN ISTVÁN.